

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav informačních studií a knihovnictví

Diplomová práce

Bc. Karolína Dědičová

Dějiny Knihopisu českých a slovenských tisků

The History of Knihopis of Czech and Slovak printed books

2021

Vedoucí práce: Mgr. Jindřich Marek, Ph.D.

Poděkování

Ráda bych tímto poděkovala Mgr. Jindřichovi Markovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, cenné rady a pomoc, kterou mi v průběhu zpracování diplomové práce věnoval.

Dále bych ráda poděkovala své rodině, především mamince, za jejich podporu při studiu.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Bc. Karolína Dědičová

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá historií retrospektivní bibliografie Knihopis českých a slovenských tisků. Představuje tištěnou a elektronickou podobu bibliografie včetně nejnovějšího vývoje Knihopisu v podobě začlenění do webového portálu Knihověda.cz. Pro zmapování nejstaršího období bibliografie byla použita metoda archivního výzkumu a kompilace z literatury. Bibliografická databáze portálu Knihověda.cz, které je Knihopis součástí, je porovnána se zahraničními zdroji USTC a VD 17 z pohledu user experience (UX). Pro srovnání bibliografických databází byla stanovena kritéria zaměřená na uživatele, design a přístupnost. Závěr práce je věnován shrnutí zjištěných informací z průzkumu.

Klíčová slova

retrospektivní bibliografie, staré tisky, grantové projekty, archivní výzkum, user experience

Abstract

This master thesis studies the history of the retrospective bibliography, "Knihopis českých a slovenských tisků" (Knihopis of Czech and Slovak printed books). It introduces printed and electronic versions of the bibliography including the newest Knihopis development when it was incorporated online at Knihověda.cz. The archival research method and compilation from the literature was used to map the oldest bibliography period. The bibliographic database portal Knihověda.cz, which Knihopis is part of, is compared to foreign sources USTC and VD 17 from an User experience (UX) point of view. The criteria set up to compare the bibliographic databases are user focus, design, and accessibility. The final part of the thesis summarizes the research findings.

Keywords

retrospective bibliography, old prints, grant projects, archival research, user experience

Obsah

Úvod	5
1 Národní retrospektivní bibliografie Knihopis a jeho předchůdci	7
1.1 Předchůdci Knihopisu	10
Josef Dobrovský	10
Josef Jungmann	11
2 Zakladatelská fáze	12
2.1 Období Z. V. Tobolky (1923-1948)	12
3 Pokračovací fáze	15
3.1 Období Františka Horáka (1949-1967)	15
3.1.1 Národní retrospektivní bibliografie 19. století	16
3.1.2 Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků (BCBT)	17
3.2 Příspěvky ke Knihopisu	18
3.3 Dodatky ke Knihopisu	20
4 Digitální fáze	22
4.1 Clavis monumentorum litterarum (CML)	23
4.1.1 Projekt Repertorium písemnictví v českých zemích do r. 1800	24
4.1.1.1 Incunabula lingua bohemica impressa (REPERTORIUM)	24
4.1.2 Clavis monumentorum litterarum (regnum Bohemiae)	25
4.1.3 Mezigrantové období	25
4.1.3.1. Digitální obrazový archiv Kabinetu pro klasická studia FLÚ AV ČR	26
4.1.4 Knihopis Digital	27
4.1.5 Projekt Databáze autorů digitalizovaného Knihopisu	27
4.1.5.1 Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.-18. století (CD-ROM verze)	29
4.2 KPS – Databáze Knihopis	32

4.2.1 Spolupráce mezi KKS AV ČR a NK ČR	32
4.2.2 Knihopis v Národní knihovně ČR	33
4.3 Projekt Knihověda.cz	36
4.3.1 Portál Knihověda.cz	39
4.3.1.1 Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury	39
4.3.1.2 Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku	42
4.3.1.3 Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy	43
4.3.1.4 Zhodnocení portálu Knihověda.cz z pohledu autorky práce	45
4.3.2 Knihověda.cz, USTC a VD 17 a jejich komparace	47
4.3.2.1. Projekt The Universal Short Title Catalogue (USTC)	47
4.3.2.2 Bibliografická databáze USTC	49
4.3.2.3 Německý projekt VD 17	50
4.3.2.4 Bibliografická databáze VD 17	51
4.3.2.5 Porovnání bibliografických portálů se zaměřením na bibliografické databáze	53
Uživatel	53
Design	55
Přístupnost	58
Shrnutí	60
4.3.3 Možnosti budoucího vývoje Knihopisu	61
Národní retrospektivní bibliografie 19. století	61
Bibliografie úředních tisků	61
Digitální knihovna kramářských tisků Špalíček	62
Švédská knižní kořist z Čech a Moravy 1646-1648	62
Závěr	64
Seznam použité literatury:	66
Seznam archivních pramenů:	77

Seznam zkratek

AV ČR	Akademie věd České republiky
BCBT	Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800
BD	Bibliografické databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury portálu Knihovněda.cz
CEP	Centrální evidence projektů v Informačním systému výzkumu, vývoje a inovací
CML	Clavis monumentorum litterarum
ČNB	Česká národní bibliografie
ČSAV	Československá akademie věd
EK	Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku
FLÚ AV ČR	Filosofický ústav Akademie věd ČR
GAČR	Grantová agentura České republiky
KKS	Kabinet klasických studií
NK ČR	Národní knihovna České republiky
ORST	Oddělení rukopisů a starých tisků NK ČR
USTC	The Universal Short Title Catalogue
ÚKS	Ústav pro klasická studia
VD 17	Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts

Úvod

Retrospektivní bibliografie by měla být praktickým nástrojem pro studium starých tisků a knižní kultury. Její sestavení je zakládáno na pečlivém zkoumání samotných dokumentů, průzkumu ve fondech různých institucí a na porovnávání informací v sekundárních pramenech. Takto vznikala i národní retrospektivní bibliografie Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století.

Diplomová práce se zabývá historií vzniku Knihopisu na počátku 20. století, jeho postupným vývojem od papírové do digitální podoby a potencionálním rozvojem. Důraz je kladen především na současnou historii Knihopisu, tedy na jeho elektronickou verzi. Tato práce zodpovídá několik otázek: Jaké jsou výstupy projektu Knihopis; s čím může uživatel pracovat. Jaké rozhraní nabízí portál Knihověda.cz a jaká je uživatelská zkušenost (*user experience*) v porovnání se zahraničními zdroji, obsahujícími data ze stejného výzkumného oboru, tedy knižní kultury v určitém období.

Kromě českých a zahraničních zdrojů v tištěné a elektronické podobě byly podkladem pro práci řízené rozhovory. Rozhovory jsem vedla s A. Baďurovou, D. Machem, V. Šíchou, L. Veselou a P. Voitem. Tímto bych jim chtěla poděkovat, že mi věnovali svůj čas a své myšlenky. Provedené rozhovory byly velmi cenné a nabídly mi vodítka k dalším informačním zdrojům, ale nejsou dostatečně informativně nosné pro výzkum práce. Řízené rozhovory se tedy s ohledem na téma práce ukázaly jako ne zcela vhodně zvoleným výzkumným nástrojem. Po souhlasu vedoucího práce J. Marka jsem se tedy rozhodla tyto rozhovory nepřikládat, a to ani jako doplňkový materiál práce, a zaměřila se na jiné metody výzkumu. Jde o archivní výzkum a metodu průzkumu uživatelské použitelnosti. Studium archiválií v Archivu NK ČR, kde jsou uloženy oficiální dokumenty Komise pro Knihopis, se ukázalo jako nejpřínosnější zdroj informací pro starší období Knihopisu starých tisků. Pro porovnávání bibliografických databází jsem se zabývala metodologií *user experience*, kdy je hodnocení založeno na zkušenosti uživatele s produktem. Toto porovnání jsem uplatnila pouze u kapitoly, věnující se portálu Knihověda.cz. Je to poslední výstup pro bibliografii Knihopis a na rozdíl od jeho předchůdců (např. výstupy na CD-ROMu) je možné dohledat databáze se stejně zaměřeným obsahem a které jsou přístupné pomocí stejného média (online). Tyto elektronické databáze jsou i nadále průběžně aktualizovány, obsahují tedy nejnovější bibliografická data.

Diplomová práce je rozdělena na čtyři kapitoly. První část se věnuje představení retrospektivní bibliografie Knihopis starých tisků. Je doplněna o informace o dvou českých

jazykovědcích, kteří vznik Knihopisu starých tisků inspirovali Druhá kapitola se soustředí na zakladatele Knihopisu Zdeňka Václava Tobolku, který byl jednou z nejvýznamnějších osobností tehdejší knihovnědy. Třetí kapitola se přesouvá od Tobolky k jeho pokračovateli, Františku Horákovi a jeho redakční práci jak na Knihopisu, tak na dalších bibliografiích, které Horák zakládal. Jsou představena pokračování základní řady bibliografie, tzv. Příspěvky ke Knihopisu a Knihopis-dodatky. Všechny zmíněné kapitoly jsou pojaty stručně, odborná literatura tato historická období knihopisné bibliografie již zdokumentovala hojně. Čtvrtá kapitola je nejrozsáhlejší z celé práce. Zaobírá se Knihopisem v jeho digitální fázi. Popisuje jeho účast v projektu Clavis Ústavu klasických studií Akademie věd ČR a projektovou databázi Knihopis Digital. Sleduje pozdější návrat bibliografie pod správu Národní knihovny ČR a vznik databáze KPS. Na závěr je popsán nejnovější projekt Knihověda.cz, jehož výsledný portál zosobňuje moderní analytický nástroj pro vědecký výzkum. Tento portál je pomocí stanovených srovnávacích kritérií porovnán s britským portálem USTC a s německým VD 17.

Diplomová práce byla vytvořena v souladu s vnitřními pravidly pro evidenci, odevzdávání, obhajování a zveřejňování závěrečných prací Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Použité zdroje byly v práci citovány v souladu s normou ISO 690:2010. Text obsahuje 138 304 znaků.

1 Národní retrospektivní bibliografie Knihopis a jeho předchůdci

Encyklopedie knihy definuje retrospektivní bibliografii takto (Voit, 2006):

„Retrospektivní bibliografie: specifický druh bibliografie čili nauky o způsobech popisování rukopisných, tištěných, případně jinak rozšiřovaných děl a způsobech sestavování jejich soupisů. Specifičnost spočívá v tom, že je zpracovávána dodatečně, a to jak z děl fyzicky dochovaných, tak i s ohledem na bohaté spektrum většinou skrytých sekundárních pramenů. Náročnost vlastního studia a paralelní heuristiky spolu s četností typologicky rozmanitých prvotisků a starých tisků prozatím nedovoluje sestavovat retrospektivní bibliografii bez výběrových kritérií (jazykových, teritoriálních, věcných, typologických či chronologických). Jednotlivá kritéria je možno úspěšně křížit. Podchycení, vědecké zpracování a zpřístupnění starší tiskařské produkce souviselo vždy s rozvojem lidského vědomí. Bylo a bude závislé na stupni společenské naléhavosti, na finančních a zpracovatelských kapacitách a nově i na automatizaci pracovních postupů a digitalizaci.“

Takto formulované heslo výstižně shrnuje náplň Knihopisu, jeho metodologii i překážky, kterým tato bibliografie čelí. Knihopis usiluje o zpětné vytvoření kompletního soupisu prvotisků a starých tisků do roku 1800, výběrové kritérium bylo v tomto případě jazykové a chronologické. Z rozhodnutí jeho zakladatele Z. V. Tobolky tedy v Knihopise najdeme jen tisky, vydané v českém nebo slovenském jazyce. Tuto podmínku měly splňovat i tisky jinak cizojazyčné, ale obsahující alespoň jedno české slovo. Bibliografie se zabývá každým jednotlivým vydáním daného tisku (Wižďálková, 1973). Pracovníci Knihopisu využívali několik cest, jak záznamy o dokumentech získat. Nejjednodušší způsob byly dotazníky, rozesílané do knihoven, muzeí a archivů. Další varianta bylo zaslání připraveného soupisu knih, u kterých byl předpoklad, že je dané instituce mají ve fondu. Informace o jejich umístění zjišťovali pracovníci Knihopisu v sekundárních pramenech (např. v již zmíněné Jungmannově *Historii* a jiných bibliografiích). Další příležitostí pro získání informací o vzácných tiscích byly knižní aukce. Je pravděpodobné, že se nepodaří do bibliografie zachytit všechny tisky v soukromém vlastnictví, ani ty, uložené v zahraničních knihovnách (Wižďálková, 1973).

Vysokou náročnost sestavení retrospektivní bibliografie určuje i fyzický stav dochovaných starých tisků. Některé se dochovaly ve fragmentech nebo s poškozeným titulním listem (pokud přímo nechybí) a zde je na bibliografovi, jak k jejich popisnému zpracování

přistoupí. Zda jsou jeho znalosti v oboru knihovnědy a knižní kultury na takové úrovni, aby co nejlépe určil chybějící údaje nebo rovnou celý název. Stejně musí postupovat i při prozkoumávání dochovaných katalogů a jiných sekundárních pramenů. Je velice snadné udělat při sestavování každé bibliografie chybu, třeba špatnou datací (Pettegree a Bruni, 2012).

Veškeré zjištěné údaje je třeba zaznamenat. Jen tak nabídne soupis uživatelské komunitě důkladný popis, využitelný pro výzkum (Andrle, 2012). Aby byl popis jednotný, musí se určit popisná pravidla. Stejně postupoval Z. V. Tobolka u knihopisného soupisu. Bibliografický záznam měl obsahovat: přesně opsaný titulní list, jméno autora a jeho biografické údaje, počet listů, formát tisku, místo tisku a jméno tiskaře, příp. nakladatele (i když byly tyto údaje zjištěny jen v sekundárních pramenech), typografický popis tisku. Tyto údaje doplnily informace z předmluv, doslovů a byla připojena odkazová literatura následovaná lokací popisovaného tisku a signaturou. Takto podrobné popisné záznamy jsou v evropských retrospektivních bibliografiích raritou. Katalogy prvotisků a starých tisků (např. ISTC, VD 18) mají své záznamy psány ve zkrácené bibliografické podobě, a kromě referenční literatury nenabízí bližší pohled na samotný tisk. Jediné, co tento nedostatek v současné době vyvažuje, jsou digitalizované kopie těchto tisků. Tím se nabízí srovnání formy bibliografického popisu mezi Knihopisem a zmíněnými bibliografiemi.

Knihopis ukazuje většinou velice kvalitní popis starých tisků, na druhou stranu trvá zpracování bibliografie s takovýmto počtem záznamů až neúměrně dlouho. Kdyby přistoupil Tobolka nebo jeho nástupci na zkrácený popis, bylo by možné vydání základní řady a dodatků výrazně zkrátit a věnovat se dalším vzniklým kartotékám se záznamy (jako je kartotéka úředních tisků, vznikající simultánně s Knihopisem). Samozřejmě by tato situace vznikla právě na úkor zmíněného podrobného popisu. Samotné záznamy ukazují, že kvalita zpracování byla kolísavá, ale vesměs vysoká. Vytváření takto obsáhlých popisů nabízí ještě jeden podnět k zamyšlení. Zda nezaměstnával pracovníky Knihopisu natolik, že nemohli věnovat další úsilí doprovodné činnosti ke Knihopisu. Je tím myšlena prezentace výsledků, které vyplývaly z obsahové analýzy bibliografie. Knihopis byl a je dobrým zdrojem informací pro vědecké bádání v historii knižní kultury. Již v době, kdy Knihopis redigoval Tobolka, objem práce byl na počet zpracovatelů opravdu rozsáhlý a projekt tak pokračoval jen díky velkému osobnímu a profesnímu úsilí několika málo pracovníků (Bohatcová, 1964). Lze předpokládat, že tento objem práce byl způsoben špatným odhadem objemu tiskařské produkce v českém jazyce a že nebyl proveden patřičný předběžný průzkum. V dostupné literatuře je ostatně zmíněno, že prvotním účelem Knihopisu bylo vytvoření „Nového Jugmanna“, jehož *Historie literatury české* není zdaleka kompletní a obsahuje informace o tiscích ne zcela relevantní (Wižďálková,

1973). Kompromisem by bylo přikročení ke změně popisných pravidel pro Knihopis, ale pak by byla následkem nejednotnost celé bibliografie.

Proč je tak důležité, aby byl Knihopis starých tisků co nejkompletnější a nejpresnější neboli relevantní? Je třeba si při posuzování relevance uvědomit, že je to pojem velmi komplexní. Co je relevantní pro jednoho uživatele, může být pro jiného naopak irrelevantní (Bawden a Robinson, 2017). V následujících řádcích je k bibliografii Knihopis přistoupeno jako ke zdroji relevantních informací, které jsou důležité pro výzkum v oboru historie literatury.

Pro určení relevance je možné použít dva koeficienty: míru úplnosti a míru přesnosti (Jonák, 2003-). Co se úplnosti týče, retrospektivní bibliografie se vyznačují vlastností, že vlastně nikdy nebudou úplně dokončeny. To platí i o Knihopisu českých a slovenských tisků. Vždy je třeba počítat s tím, že se objeví zcela nový tisk nebo neznámé další vydání již známého tisku. Před začátkem zpracovávání Knihopisu neexistovala žádná bibliografie, věnující se takto podrobně starým jazykově českým tiskům. Tisky jsou evidovány podle vydání, čímž umožňuje uživateli studovat odlišnosti různých exemplářů, ale v případě badatelské zájmu je může pojmout i jako celek. Při sestavování základní řady Knihopisu nebyly využity všechny možnosti dostupných zdrojů informací, například sekundárních pramenů, takže knihopisná bibliografie nepokryla veškeré tehdy známé tisky (Šimeček, 1973). K vyplnění těchto mezer jsou používány *dodatky ke Knihopisu*, které výrazně zvýšily celistvost soupisu.

Pro zhodnocení míry přesnosti bibliografie jsem považovala za vhodné použít tyto faktory: nastavení výchozích kritérií popisu, jejich dodržování, a kdo je tvůrcem bibliografických záznamů. Výchozí kritéria popisu byla nastavena podle určitého vzoru (německé retrospektivní bibliografie *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*) a jsou poplatná tehdejší době.¹ Z popisovaného dokumentu bylo třeba vyčerpát co největší množství informací o jeho formální i obsahové podobě, a to s co největší přesností – byla použita analytická metoda popisu (Wižďálková, 1973). Kontrola, zda se při popisu těmito pravidly zpracovatelé bibliografie řídí, byla prováděna formou supervize. Redakci Knihopisu vždy tvořil malý okruh bibliografů doplněný o externí pracovníky, kteří pořizovali záznamy v místě uložení fondu. Nebylo tak třeba cestovat, protože záznamy byly zasílány poštou. Záznamy ale byly ovlivněny takovýmto vnějším zpracováním. Míru přesnosti a úplnosti ovlivnil i převod Knihopisu z papírové podoby do elektronické. Doplnění záznamu nebo vytváření nového již není složitý proces, a hlavně jsou změny uživateli hned přístupné. Při tvorbě databáze také mohla proběhnout určitá revize záznamů a doplnit je o aktuální poznatky.

¹ Je pravděpodobné, že kdyby se začalo se zpracováváním Knihopisu později, vypadaly by záznamy zcela jinak (nejspíše ve formě zmíněného zkráceného záznamu).

Knihopis se všemi klady i zápory nám dává jasný přehled o podstatné části českého kulturního dědictví. Dává nám nahlédnout, jak se vyvíjel knihtisk, jaký byl poměr tisků, jejichž obsah byl převážně v českém jazyce, četnost výskytů jednotlivých tisků, jejich umístění atd. Je to sekundární zdroj informací pro filology, literární historiky, odborníky z oboru folkloristiky, pedagogiky, historie umění nebo pro knihovníky (příkladem využití může být třeba jen vytváření rešerše pro uživatele knihovny). Referenční literatura v samotných záznamech navíc nabízí další zdroje, které uživatel může pro své bádání použít. Knihopis je bibliografie vhodná pro mezinárodní výzkum zahraničních badatelů, protože v něm najdeme tisky vydané jak na českém území, tak mimo ně. Veškeré výzkumy umožňují rozvíjet stadium našeho poznání (Horák, 1973). A retrospektivní bibliografie je nástrojem pro tyto výzkumy. I samotná retrospektivní bibliografie je výsledkem vědeckého bádání a je třeba tak k ní přistupovat. S tím je spojen předpoklad, že je to výsledek hodnotný, tedy relevantní (bibliografie úplná a přesná). Pokud údaje v bibliografii takové nebudou a uživatel je převezme, významně to jeho výzkum ovlivní, a to negativně. Relevance je tedy více než žádoucí. A Knihopis je pro vybraný okruh badatelů zdrojem relevantním.

1.1 Předchůdci Knihopisu

Než vznikla samotná bibliografie Knihopis, předcházelo jí několik publikací, věnující se české literatuře a českému jazyku. Nejvýznamnějšími z nich jsou díla Josefa Dobrovského (Dějiny české řeči a literatury, vydané v roce 1792²), a jeho pokračovatele Josefa Jungmanna (Historie literatury české). Oba tyto jazykovědci dali určitý podnět ke vzniku Knihopisu českých a slovenských tisků. Myšlen je zejména Josef Jungmann, podle kterého Zdeněk Václav Tobolka své knihopisné dílo nazýval – *Nový Jungmann*.

Josef Dobrovský

Josef Dobrovský dospěl při svých filologických výzkumech češtiny a slavistiky k závěru, že „česká literatura“ je ta, která je v českém jazyce i napsaná (Dvořák, 1960). Stanovil tak kritérium pro sestavování národní retrospektivní bibliografie – tedy zaměření se na tisky v určitém jazyce. Stejnou podmínkou se při sestavování bibliografií řídili i jeho nástupci Josef Jungmann a Z. V. Tobolka. Další výzkumnou metodou, kterou doporučoval, bylo studium dokumentu přímo, tedy s knihou v ruce. I Tobolka tuto metodu při tvorbě Knihopisu prosazoval.

² Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur

Josef Jungmann

Dalším významný jazykovědcem, který měl významný vliv na pozdější podobu Knihopisu, byl Josef Jungmann. V roce 1825 vydal český lexikograf a historik svoji knihu *Historie literatury české, aneb, Saustawný přehled spisů českých, s krátkau historij národu, oswicenj a gazyka*. V době, kdy téměř neexistovala českojazyčná kultura, měl Jungmannův soukromý počín obzvláště vysoký význam, protože šlo o první publikaci, věnující se pouze českému písemnictví. Zároveň byla v českém jazyce napsána (Tobolka, 1923). Jungmannova *Historie literatury české* je bibliografie dějin české literatury. Jako zdroj mu posloužily buďto dříve vydané sekundární prameny nebo jeho vlastní sbírka literárních poznatků. Jungmann se v tomto případě Dobrovského metodikou zpracování „s knihou v ruce“ úplně nedržel (Tobolka, 1923) a ani bibliografický popis není jednotný.

Přestože obě zmíněné bibliografie mají nedostatky, jsou na svoji dobu výjimečným zdrojem informací o české literatuře. Proto jsou obě (převážně Jungmannova *Historie*) při tvorbě Knihopisu využívány jako významný sekundární zdroj bibliografických informací. Ale nedostatečný, pokud jde o souhrn starých tisků, vydaných v českém jazyce. Proto se Z. V. Tobolka rozhodl tuto mezeru vyplnit vlastním vědeckým bádáním. Nejprve v roce 1910 vydal první a zároveň poslední díl svého *Českého slovníku bibliografického* (Tobolka, 1923). Při jeho zpracování si uvědomil, aby byl soupis všech tisků v českém a slovenském jazyce kompletní, je třeba pečlivého bádání a mnohem většího počtu pracovníků. Přisoudil takovému úkolu až národní význam. Tobolka byl vyslyšen a v roce 1923, při příležitosti 150. výročí narozenin Josefa Jungmanna, zřídilo Ministerstvo školství a národní osvěty zvláštní komisi pro knihopisný soupis československých tisků.

2 Zakladatelská fáze

Dne 9. prosince 1923 vznikla rozhodnutím ministra školství a národní osvěty Rudolfa Bechyně (č.j.127.317/23-IV) Komise pro knihopisný soupis československých tisků. Cílem Komise bylo vytvoření úplné retrospektivní bibliografie jazykově českých a slovenských tisků, datovaných od doby prvotisků po rok 1800. Tato časová hranice byla překročena u autorů, jejichž autorská činnost probíhala na rozmezí 18./19. století, aby byla zachována určitá autorská pospolitost (Tobolka, 1939).

K samotnému soupisu měl náležet i jmenný (knihtiskařský), titulový, heslový a chronologický rejstřík. Jako další cíl si Komise stanovila vzájemnou výměnu záznamů prvotisků mezi *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* a Knihopisem. Veškeré finanční prostředky mělo Komisi poskytnout přímo Ministerstvo školství a národní osvěty, což je významný rozdíl oproti současnosti, kdy jsou bibliografie podporovány z prostředků vlastních institucí (tedy i Knihopis).

2.1 Období Z. V. Tobolky (1923-1948)

Předsedou Komise byl jmenován Zdeněk Tobolka. Jako další členy Komise vybral Tobolka své spolupracovníky v oboru. Ti byli zároveň buďto ředitelé nebo vysoce postavení členové institucí, které měly rozsáhlé fondy starých tisků. Tobolka si tak zaručil jejich spolupráci na knihopisném projektu. Byli to **J. Borecký, J. Emler, Cyrill Straka, J. Sutnar, J. Volf, B. Vybíral a Č. Zíbrt**. První schůze Komise pro Knihopis se uskutečnila 5. ledna 1924. Od roku 1925 byl do Komise pro Knihopis přizván ještě jeden zahraniční odborník. Byl jím ředitel Královské knihovny ve Švédsku, **Isak Collijn**.³ Ten pro účely Knihopisu zpřístupnil české a slovenské tisky, odvezené do Švédska během třicetileté války.

V roce 1925 vychází I. díl Knihopisu českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století, nazvaný *Prvotisky (do r. 1500)*. Obsahoval 31 záznamů prvotisků a jmenný a věcný rejstřík. O pět let později, 1930, je vydán 1. sešit II. dílu Knihopisu. Tvůrci soupisu se totiž rozhodli vydávat bibliografii nejprve po sešitech. Až sešity obsáhnou vymezené

³ Isak Gustav Alfred Collijn (1875-1949). Byl ředitelem Královské knihovny ve Stockholmu a prvním předsedou mezinárodní organizace IFLA. Věnoval se dějinám švédského knihtisku. Sestavoval bibliografie starých tisků (Kleberg, 1950). Studoval rovněž tisky, získané během Třicetileté války, a proto často navštěvoval i Československo. Pořídil soupis inkunábulí ve Veřejné a univerzitní knihovně v Praze, v Nostické knihovně či v knihovně Lobkowiczů v Roudnici nad Labem. Ty byly posléze poskytnuty německému *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (Literární archiv PNP, II 6).

abecední rozhraní, budou sešity zkompletovány a vytisknuty jako jeden svazek. 1. část II. dílu, *Písmeno A-Dodatky k dílu I.* tak vyšla až v roce 1939.

Pro větší publicitu Knihopisu a zdůraznění jeho důležitosti byly zasílány dopisy československému prezidentovi a význačným osobnostem dané doby, byly tištěny letáky pro veřejnost. Mezi další činnosti Komise se řadilo navazování spolupráce se zahraničními knihovnami. Důvodem byla snaha o získání soupisů tisků, splňujících podmínky zařazení do knihopisné bibliografie. Ne vždy bylo těmto žádostem vyjito vstříc.

Rok 1935 je i nástupním rokem **Františka Horáka** jakožto pomocné vědecké síly, postupem času se stal schopným asistentem Komise a samotného Tobolky. Fr. Horák se později stane vedoucím celého projektu.

2. světová válka sice práci na Knihopisu ztížila, ale nezastavila ji. Komise pokračovala v navazování vztahů s československými institucemi (např. Svaz českých a moravských muzeí), aby získávala seznamy tisků, vydaných před rokem 1801 (ANK, Knihopis, 20. května 1940).

Od roku 1940 začaly být shromažďovány kramářské tisky, které v Knihopisu tvoří podstatnou část záznamů. Komise se usnesla věnovat zvláštní svazek úředním tiskům v české řeči, jejichž bibliografické záznamy také shromažďovala. Úředním tiskům byla totiž přisuzována literárně historická důležitost. Bohužel k vydání bibliografie těchto tisků nikdy nedošlo, i když existovala kartotéka s těmito záznamy. 1941 vychází 2. část II. dílu Knihopisu, *Písmena B-Č*.

1943 byl zaznamenán střet mezi bibliografií a nacistickou cenzurou. Ministerstvo lidové osvěty povolilo vydání dalších sešitů Knihopisu po splnění tří podmínek: titulní list Knihopisu musel být v německo-českém jazyce, bylo vytištěno jen 800 kopií a Komise musela přijmout dalšího člena, Carla Wehmera⁴ (ANK, Knihopis, 17. August 1943). Jako příklad jeho činnosti lze uvést jeho návrh, aby Komise pro Knihopis přijala opatření, aby rukopisné bibliografické záznamy byly vyfotografovány a uschovány, aby nedošlo k jejich úplné ztrátě v případě nenadálého zničení (ANK, Knihopis, 7. února 1944).

Po skončení 2. sv. války se pracovníci Komise opětovně snaží získat přístup ke knižním fondům kulturních institucí, bohužel jsou často zklamáni. Během války byly totiž fondy zapečetěny a uschovány na bezpečných místech, aby nedošlo k jejich poškození (ANK, Knihopis, kart. č. 1947-1948, nedatováno). Přes veškeré nesnáze vychází 1946 3. část II. dílu

⁴ Carl Wehmer, německý bibliograf, během 2. světové války ředitel Zemské a univerzitní knihovny v Praze. Kromě Komise pro Knihopis byl i členem komise pro *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*.

knihopisného soupisu, *Písmena D-J*. O dva roky později jej následuje 4. část II. dílu, *Písmena K-L*.

Ministerstvo školství, věd a umění vydalo rozhodnutí č. B-2016.725/48 o zrušení Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků k datu 31. 12. 1948. Pro další vydávání Knihopisu pověřilo ministerstvo Národní a universitní knihovnu v Praze, Oddělení pro bibliografii starých tisků. Redaktorem se stává František Horák, který je spolu se stálými zaměstnanci Knihopisu převeden pod správu Národní knihovny. Je rovněž pověřen likvidací Komise (ANK, Knihopis, 16. prosince 1948). Z. V. Tobolka je požádán, aby na Knihopisu i nadále spolupracoval. Retrospektivní bibliografie starých tisků není v roce 1948 dokončena.

3 Pokračovací fáze

Přes zrušení Komise pro Knihopis práce na této bibliografii stále pokračovala. V roce 1951 byla poznamenána smrtí zakladatele Zdeňka Václava Tobolky. Jeho nástupce František Horák se vypracoval na významného odborníka v knihovnickém oboru. S Fr. Horákem jakožto redaktorem se celá bibliografie přesunula z Národní a universitní knihovny v Praze (dnes Národní knihovna ČR) do Československé akademie věd a poté opět zpět do Klementina. Na Knihopisu v dalších letech pracovali, stejně jako za Tobolky, vysoce cenění odborníci v knihovnictví a knihovědě, kteří se snažili Knihopis posunovat kupředu a dokončit jej v plném rozsahu. Příkladem je Petr Voit, který zpracoval pro Knihopis tolik očekávané rejstříky. Dále Emma Urbánková a Bedřiška Wižďálková, jež stojí za dokončením dodatků ke Knihopisu a která uzavřela tištěnou verzi soupisu.

3.1 Období Františka Horáka (1949-1967)

František Horák se po zrušení Komise pro Knihopis stal vedoucím Oddělení pro bibliografii starých tisků v Národní a universitní knihovně v Praze (Horák, 1970). Horákovo jméno jako redaktora se objevuje na titulním listu od 5. části II. dílu Knihopisu, *Písmeno M-O* (vydáno 1950). Ve stejném roce zakládá novou retrospektivní bibliografii tisků 19. století (Voit, 2006).

O tři roky později nastává jak pro Horáka, tak pro Knihopis českých a slovenských tisků změna. 1953 přijímá Horák nabídku Československé akademie věd, aby vedl nově založenou Základní knihovnu ČSAV.⁵ Spolu s ním odchází do ČSAV i knihopisná bibliografie, jejíž primárním úkolem je dokončit soupis starých tisků a vydat zbývající díly (ANK, Knihopis, 13. dubna 1953).

Od roku 1954 bylo vydávání Knihopisu schvalováno ediční radou Československé akademie věd, vydavatelem se stalo Nakladatelství ČSAV (ANK, Knihopis, 28. 7. 1955). Byli ustanoveni odborní recenzenti díla, J. Čaplovič a A. Škarka. Postavení Knihopisu nebylo v ČSAV příliš pevné. Sám Fr. Horák o tom píše Jánovi Čaplovičovi v dopise z 23. května 1956 (ANK, Knihopis, 23. května 1956):

„Převedením knihopisu do ČSAV nabylo toto dílo snad v očích některých lidí vědecké pečeti, avšak pokud jde o zajištění jeho vydávání, je situace horší, než byla na ministerstvu školství...v

⁵ Dnes Knihovna Akademie věd ČR.

ČSAV se bojuje každoročně o povolení edice a papíru s daleko silnějšími konkurenty... Víte, že je pořizován „jenom“ knihovníky, to jest lidmi podceňovanými a přezíranými...“

Roku 1956 vychází v nakladatelství Československé akademie věd 6. část II. dílu Knihopisu, *Písmeno P-Píseň* a v roce 1961 část 7., *Písně-Ř*. O čtyři roky později, 1965, následuje 8. část II. dílu, *Písmena S-V* a konečně 1967 svazek devátý, tedy poslední ze základní řady Knihopisu s názvem *Písmena W-Ž*. Celkem bylo v základní řadě Knihopisu zpracováno 17 631 záznamů starých tisků. Poté, co vyšel poslední díl je evidentní, že bibliografie není kompletní. V tu dobu byl Knihopis opět součástí Státní knihovny ČSR v Klementinu (Andrle, 2012). Po celou dobu publikování prvních devíti dílů se totiž shromáždilo i velké množství dodatků a doplňků, které měly být zveřejněny právě po základní řadě (Brťová, 1973). Dodatky ke Knihopisu však nevyšly až do 90. let. 20. st.

František Horák se při svém bádání neomezoval jen na Knihopis. Byl zakladatelem dvou dalších národních retrospektivních bibliografií. První z nich byla bibliografie 19. století, která byla zpracovávána v Národní a universitní knihovně v Praze. Druhá bibliografie se týkala cizojazyčných bohemik. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků (BCBT) je úkolem Knihovědného oddělení v Knihovně Akademie věd ČR.

3.1.1 Národní retrospektivní bibliografie 19. století

Národní retrospektivní bibliografie 19. století je bibliografický soupis dokumentů v českém jazyce, který svým časovým rozmezím plynule navazuje na Knihopis českých a slovenských tisků. Bibliografie postupně vznikala již před 2. světovou válkou, ale oficiální podobu dostala až poté, co byl soupis přidělen do Oddělení pro bibliografii starých tisků v roce 1950 (ANK, Knihopis, 31. března 1949). Stejně jako Knihopis se Bibliografie 19. století nezaměřuje na místo vydání dokumentu, ale v kterém jazyce byl napsán (Andrle, 2012). Je zřejmé i podobnost ve formě popisu tisků.

Práce na projektu byly ukončeny v roce 2000, aniž by byly dokončeny. Tato bibliografie nemá bohužel samostatnou elektronickou databázi. Je uživatelům k dispozici pouze v podobě naskenovaných papírových záznamů ve webové aplikaci RetrIS, kterou provozuje Národní knihovna ČR.⁶ Celkový počet naskenovaných lístků je 97 161. V RetrIS nelze použít klasické rešeršní nástroje (např. vyhledávací formulář).

Bibliografie 19. století zaznamenala kromě klasických knih i kalendáře, almanachy, školní učebnice či výroční zprávy škol. Bibliografii 19. století částečně zastoupila *Česká*

⁶ <https://retris.nkp.cz/>

národní bibliografie. ČNB je registrující národní bibliografie, obsahuje publikace, vycházející od roku 1922 na našem území a jejím primárním zdrojem informací je povinný výtisk. I když zpětně zpracovává některé tisky z 19. století, její náplň činnosti je jiná a má jinak vymezenou chronologii, než je u bibliografie 19. století. ČNB ji tak nemůže nahradit.

3.1.2 Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků (BCBT)

Bibliografie BCBT se začala zpracovávat v roce 1955 pod vedením Fr. Horáka, v době jeho funkčního období ředitele Základní knihovny ČSAV. Aby byl určitý tisk do Knihopisu zařazen, musí obsahovat alespoň jedno české slovo. BCBT vytváří soupis dokumentů publikovaných na území českých zemí. Původním záměrem Horáka bylo soupis bohemikálních cizojazyčných tisků zařadit přímo do Knihopisu (ANK, Knihopis, kart. č. 1955-1958, nedatováno). Nakonec k prolnutí obou bibliografií nedošlo.

Obě bibliografie měly několik společných bodů. Pro základní popis cizojazyčných bohemik byla přijata stejná pravidla jako u Knihopisu. Popis tedy probíhal s knihou v ruce a na základě přesné analýzy tisku – název na popisném lístku byl zcela stejný jako na titulním listě starého tisku. Byly přepisovány údaje z předmluv a doslovů a byly vytvářeny typologické rozbory.

Činnost na bibliografii neustaly ani po Horákově odchodu z ČSAV v roce 1967. Vedením BCBT byla pověřena **B. Brtová**⁷, která před cizojazyčnými bohemiky zpracovávala i Knihopis (Baďurová, 1995). Byla ustanovena Komise pro soupis cizojazyčných bohemik, která stanovila nová pravidla zpracování BCBT. Mimo jiné také upřesnila pojem bohemikum, kterému musely dokumenty zařazované do BCBT odpovídat (Baďurová a Veselá, 2015): tisky v cizích jazycích vytištěné na území dnešní ČR; cizojazyčné spisy autora z dnešní ČR, vydané v zahraničí; tisky vydané v zahraničí, které mají spojitost s dnešní ČR, ať už se jedná o obsah či osobnost, která je s tiskem nějak spojena.

Databáze je přístupna v databázi Clavius nebo prostřednictvím portálu Knihovněda.cz. Součástí BCBT jsou i desideráta, tedy tisky, které jsou popsány v sekundárních pramenech, ale není znám žádný dochovaný exemplář.

⁷ Česká knihovnice, věnovala se historii knihtisku a bibliografii. Viz Slovník českých knihovníků.

3.2 Příspěvky ke Knihopisu

V úvodním slovu 7. částí reaguje redakce Knihopisu na často pokládaný dotaz, kolik ještě vyjde svazků (Knihopis, 1961). Redakce správně odhadla vydání ještě dvou částí II. dílu, ale zároveň upozornila na potřebu zpracovat a vydat nashromážděné rejstříky, což ostatně plánoval již Z. V. Tobolka. Rejstříky byly sice připojeny u I. dílu (Prvotisky) a prvních dvou částí II. dílu (písmena A-Č), ale protože se Komise pro Knihopis rozhodla vydat zbývající části knihopisného soupisu v rychlejším tempu, z rozhodnutí zpracovatelů měly být rejstříky zkompletovány do samostatného svazku. Takováto forma publikování by byla pro uživatelské vyhledávání výhodnější (Knihopis, 1946). Zmíněné plány nakonec realizovány nebyly, ale v 80. letech proběhly určité snahy tento nedostatek napravit.

Rejstříky ke Knihopisu (tzv. generální rejstříky) byly uloženy v tehdejší Státní knihovně ČSR. Úkolu připravit tzv. generální rejstříky k vydání se ujal 1983 **Petr Voit**.⁸ Dosavadní forma zpracování byla vyhodnocena jako nevhodná pro vydání, a proto bylo přistoupeno k vytvoření generálních rejstříků zcela nových (Voit, 1985). Z důvodu naléhavé potřeby vyhledávacího nástroje zpracoval P. Voit přednostně pomocné rejstříky. Jako zdroj materiálu k jejich sestavení nebyla použita jen základní řada Knihopisu, ale i dodatky, které v té době byly teprve připravovány k budoucímu uveřejnění (Voit, 1985).

Vznikla nová řada *Příspěvky ke Knihopisu*. První tři díly Příspěvků obsahují právě zmiňované rejstříky. Všechny tři svazky vyšly 1985 v nakladatelství Státní knihovny ČSR k 60. výročí Knihopisu. Publikovány byly:

- Rejstřík autorů, překladatelů a editorů (1985)
- Rejstřík anonymních záhlaví (1985)
- Rejstřík názvový (1985)

Rejstříky jsou uzpůsobeny jen pro vyhledávání ve II. díle Knihopisu. K I. dílu byly rejstříky zveřejněny v kompletní podobě jako součást vydaného svazku.

Celá série *Příspěvků ke Knihopisu* obsahuje celkem 11 dílů.⁹ 1988 se P. Voit stává vedoucím Oddělení rukopisu a starých tisků Státní knihovny ČSR a na pozici redaktora

⁸ Český odborník v oblasti knižní kultury, literární historie a bibliografie. Autor Encyklopedie knihy a dalších publikací. Viz Slovník českých knihovníků.

⁹ 11. díl Příspěvků ke Knihopisu vyšel 1996 jako pocta k jubileu B. Wižďálkové.

Příspěvků jej vystřídala B. Wižďálková, která sama do této řady přispěla pěti publikacemi (Hejnová, 2002).

3.3 Dodatky ke Knihopisu

Kartotéka dodatků ke Knihopisu existuje dvojí. Jednak číselné dodatky, obsahující úpravy k již vydaným bibliografickým popisným záznamům ze základní řady Knihopisu. A jednak abecední dodatky. Ty zaznamenávají tisky nově nalezené, v základní řadě Knihopisu nezveřejněné.

Dodatky byly shromažďovány, stejně jako rejstříky, prakticky od uveřejnění prvního dílu (Wižďálková, 1994). Jednotlivě vydané svazky si zachovávají původní abecední rozdělení.

Forma záznamů co nejvíce odpovídá zpracování, upravené Fr. Horákem v 60. letech, když převzal redakci Knihopisu. Kromě oprav různých nepřesností v záznamech, doplnění odkazové literatury a biografických informací, proběhla také kontrola duplicít (Bohatcová, 1996). Problematické byly lokace popisovaných tisků. Od 50. let probíhaly přesuny fondů z klášterních knihoven, které následně převzaly do správy vybrané kulturní instituce včetně Národní a universitní knihovny v Praze (ANK, Knihopis, 12. února 1951). V 90. letech byly tyto původem klášterní historické tisky navraceny původním majitelům a došlo tak ke změně původní lokace i signatur (Wižďálková, 1994).

První díl Knihopisu-dodatky se tedy opět věnoval prvotiskům a zpracovala jej **Emma Urbánková**¹⁰ (Urbánková, 1994). Díl vyšel 1994. Je jádrem databáze Incunabula lingua bohemica impressa (viz kapitola 4.1). Další části knihopisných dodatků pak vycházely v letech 1994-2010. Části 1-6 II. dílu redigovala **Bedřiška Wižďálková**.¹¹ Její záznamy byly aktualizovány o nově zpracované soupisy starých tisků uložených v mimopražských institucích, které jí kolegové z oboru ochotně zasílali (Knihopis, 2000).

Části 7-9 II. dílu dodatků ke Knihopisu byly rozděleny do dvou svazků. Vzhledem k úmrtí B. Wižďálové převzali jejich redigování **Vladimír Jarý**¹² a **Jan Andrlé**¹³. Přidali k záznamům seznam zkratk institucí, ve kterých jsou tisky uloženy a seznam citované literatury. Seznamy měly sloužit jako podklad pro databázi Knihopis Digital (Knihopis, 2008).

Nevýhodou publikování dodatků v tištěné podobě je nutnost používat dvě publikace najednou. První se záznamy základní řady a druhá s dodatky. Elektronická podoba záznamů dovoluje veškeré poznatky, včetně těch doplňujících, vložit do jednoho společného záznamu.

Kromě číselných dodatků tvořily část svazku Dodatky ke Knihopisu i vybrané záznamy z dodatků abecedních. Pro tuto bibliografickou část byla ale použita na minimum zkrácená

¹⁰ Česká odbornice v oblasti starých tisků. Viz Slovník českých knihovníků.

¹¹ Česká knihovnice, odbornice na staré tisky a bibliografka. Je jí věnován 11. díl Příspěvků ke Knihopisu (Příspěvky ke Knihopisu, 1996). Viz Slovník českých knihovníků

¹² Český bibliograf, zaměřený na staré tisky. Viz Národní autority ČR.

¹³ Český knihovník a literární historik. Viz Národní autority ČR.

verze záznamu, bez poznámek k formátu nebo bez lokace (Andrle, 2012). Vydáním posledního dílu Knihopisu – dodatků v roce 2010 se zcela uzavřela éra Knihopisu v tištěné podobě.

4 Digitální fáze

Poprvé bylo zřejmě použito informačních technologií pro potřeby Knihopisu, když se zpracovával první díl dodatků ke Knihopisu. Jednalo se o přepis bibliografických záznamů z papírových popisných lístků do strojově čitelné podoby v textovém editoru, pravděpodobně v editoru Text602.¹⁴ Tento přepis vykonávala Jitka Šimáková z Knihovny Národního muzea (Miscellanea, 1994). Pro tištěné vydání se používal sázecí program TeX, ve kterém byly přepsané záznamy ještě editovány, aby byly vytištěny v požadované podobě. Tyto úpravy mělo na starosti Oddělení automatizace NK ČR.

Souběžně s prací na číselných dodatcích se pracuje na zcela nové podobě Knihopisu, a to *elektronické*. V roce 1993 začíná spolupráce Národní knihovny ČR, jakožto majitelem veškerých materiálů Knihopisu, s Ústavem pro klasická studia Akademie věd ČR.¹⁵ Společně úspěšně zažádali o finanční podporu od Grantové agentury ČR (ústav AV jako hlavní řešitel, NK ČR jako spoluřešitel), nazvaný *Repertorium písemnictví v českých zemích do roku 1800*. Tato spolupráce se projevila i ve využití digitalizačního pracoviště NK ČR pro projekt Clavis monumentorum litterarum, kdy měly být k záznamům v databázích připojeny digitalizované části prvotisků a starých tisků. Jednalo se o titulní listy, grafické přílohy, případně některé výjimečnosti, kterými byl daný tisk specifický (Pumprla, 2002). Projekt se měl zasadit o digitální ochranu písemných památek. Knihopisu se Ústav pro klasická studia AV ČR rozhodl věnovat dlouhodobě, jak je možno vidět v projektu Clavis monumentorum litterarum (regnum Bohemiae).

Kromě nových nástrojů a možností využití knihopisné bibliografie, je zjevný posun u samotných záznamů. Jejich elektronické zpracování do databáze dovolilo dodat jejich podobě více unifikovanou podobu, čímž se zmírnila nesourodost bibliografického popisu, zapříčiněná množstvím různých zpracovatelů Knihopisu.

¹⁴ Tato informace je získána z e-mailové komunikace s PhDr. Petrem Maškem, vedoucím oddělení zámeckých knihoven Národního muzea, který se na Dodatcích ke Knihopisu také podílel.

¹⁵ Dnes Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR.

4.1 Clavis monumentorum litterarum (CML)

Tento rozsáhlý projekt vznikl v roce 1995 pod hlavičkou Ústavu pro klasická studia AV ČR. Naplnění cílů projektu mělo na starosti Oddělení dokumentace a výzkumu kulturního dědictví v českých zemích do r. 1800.¹⁶ Výstupem celého projektu měl být, jak je uvedeno v CEP (CEP - IS VaVal, c2016-2020):

„...otevřený počítačový databázový textově-obrazový informační systém, který zpřístupní památky písemnictví v historických zemích České koruny od počátku státnosti až do roku 1800“.

Při výběru dokumentů k elektronickému zpracování do databází byla věnována pozornost tomu, zda se jedná o bohemikum. Tedy zda se jedná o díla v českém jazyce, či zda byla nějak spojena s územím Koruny České, tj. zda autoři byli původem z této oblasti, nebo v ní alespoň působili, nebo dokument na tomto území napsali či vydali (Bažant, 1995). Vznikl by tak komplexní přehled o literárních památkách bohemikálního písemnictví, včetně přehledu o tom, kde se dané tisky během své existence pohybovaly, kdo je vlastnil a kde se nacházely v době vytváření databáze. Tvůrci CML také doufali v určitý ochranný prvek, který by tisky díky evidenci v CML ochránil před jejich prodejem na černém trhu (Bažant, 1995).

Současná podoba projektu CML je dohledatelná online na serveru, provozovaném Kabinetem pro klasická studia FLÚ AV ČR.

Obsahově byl CML rozdělen do několika částí. Část *Staré tisky* tvořilo několik samostatných bází:

- **Knihopis (Knihopis-Digital)** – záznamy základní a dodatkové řady Knihopisu, dnes je obsah báze součástí KPS – Databáze Knihopis v NK ČR a v systému CML nedostupný
- **Prvotisky** – výstup projektu Repertorium, tj. zpracované záznamy prvotisků z 1. dílu Dodatků ke Knihopisu, dnes také přístupné v databázi KPS. Dodatky k prvotiskům z roku 1994 se od soupisu jazykově českých prvotisků z prvního dílu Knihopisu (1925) takřka neliší.
- **Tiskaři (Slovník českých a slovenských knihtiskařů)** - obsahuje elektronickou verzi Slovníku knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860 od K. Chyby.
- **Cerroni – SRB** – elektronická verze Slovníku spisovatelů a učenců Českého království od Johanna Petera Cerroniho, pojmenovaná *Scriptores Regni Bohemiae*.

¹⁶ Dnes CML spravuje Oddělení novolatinských studií Kabinetu pro klasická studia FLÚ AV ČR

Pro projekt CML nebyly vytvořeny jen databáze, věnující se starým tiskům, ale také pro oblasti muzikologie a liturgie apod. (databáze Clavis nigra).

Na projekt CML získával Ústav pro klasická studia AV ČR průběžně finanční podporu ze státních grantů od GAČR. V roce 1995 byl CML přijat mezi výzkumné projekty, podporované mezinárodní organizací Union Académique Internationale.¹⁷

4.1.1 Projekt Repertorium písennictví v českých zemích do r. 1800

Projekt Repertorium byl řešen v letech 1993-1995 a byl podpořen grantem od Grantové agentury ČR (GA405/93/2137). Byl spolufinancován Akademií věd ČR a v roce 1995 finančně přispěla i Komerční banka (Bažant, 1995). Primárním záměrem bylo zpřístupnit pomocí CD-ROMů informace z dějin slovesné kultury v českých zemích do roku 1800. Základem projektu bylo využití bio-bibliografických příruček, přesněji Knihopisu českých a slovenských tisků a Rukověti humanistického básnictví (CEP - IS VaVal, c2016-2020). Z projektu jsem našla jen jeden dostupný výstup, a to databázi prvotisků (Rukověť nebyla zpřístupněna). Tato databáze, nazvaná *Incunabula lingua bohemica impressa*, byla nejprve vydána v roce 1995 na CD-ROMu.

4.1.1.1 Incunabula lingua bohemica impressa (REPERTORIUM)

Databáze obsahuje kompletní I. díl Dodatků ke Knihopisu, zpracovaný E. Urbánkovou. V tištěné verzi vyšly dodatky ke Knihopisu v roce 1994 v nakladatelství Národní knihovny ČR.

Základní charakteristika databáze:

V současnosti veřejně přístupná online databáze na webových stránkách projektu CML.¹⁸ Úvodní strana databáze Incunabula je zároveň rozcestníkem k samotným elektronickým záznamům. V záhlaví je krátké shrnutí o databázi, pod nímž následuje seznam záznamů a odkaz na literaturu. Záznamy jsou pojmenovány zvláštní siglou Urb, jako E. Urbánková. Následuje pomlčka a římská číslice, která odpovídá značení v tištěné verzi. Stejně tak odpovídá celkový počet XLIX záznamů. Záznam je tedy pojmenován např. takto: Urb-I, nebo Urb-XXVI. Poslední záznam v databázi se týká publikace s rytinami podle návrhů J. Heinsche (sigla záznamu je Heinsch bez římské číslice, protože není součástí knihopisných dodatků). Celkem je tedy v databázi padesát záznamů.

¹⁷ UAI je mezinárodní organizace, sdružující národní akademie, věnující se humanitním a sociálním vědám. Inicjuje, podporuje a financuje dlouhodobé výzkumné projekty, které jsou stavěny na vzájemné spolupráci několika národních akademií (UAI, ©2015).

¹⁸ Dostupné z: <http://www.clavmon.cz/clavis/index.htm>

Vedle signatur jsou sepsány názvy tisků, které v podstatě fungují jako popis, čeho se záznam týká (např. Artikule sněmovní – 1474 nebo Lucidář). Databáze nemá klasické vyhledávací políčko, pouze zmíněný seznam záznamů.

Zobrazení záznamu:

Samotný záznam je rozdělen do 4 částí. Obsahuje hlavičku, kde je zaznamenán název prvotisku, jeho autor, kde a kdy byl vydán, jméno tiskaře a číselné označení (Urb a římská číslice). Pod hlavičkou jsou náhledy několika digitalizovaných stran z popisovaného tisku, které se po kliknutí zobrazí ve větší velikosti (některé jsou pro zvětšení nedostupné). Digitalizované kopie jsou v barevném provedení a nejsou k dispozici u všech záznamů.

Mezi tištěným a elektronickým záznamem prvotisků je rozdíl v transliteraci do latinky u databázové verze.

4.1.2 Clavis monumentorum litterarum (regnum Bohemiae)

Roku 1998 se Ústav pro klasická studia AV ČR stává příjemcem dalšího grantu od GAČR (GV405/98/K016). Projekt byl původně rozplánován na roky 1998-2003, ale již v roce 2000 byly z tohoto grantu naposledy čerpány finanční prostředky a jeho status je S – Stopnutý (CEP - IS VaVal, c2016-2020). Důvod stopnutí je pro mne neznámý, projekt je ale hodnocen jako úspěšný. Výsledkem byly čtyři databáze, z nichž jedna spadá do oddílu *CML – Staré tisky*. Jednalo se o elektronické zpracování Slovníku knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860 od Karla Chyby. Databáze je stále online přístupná.¹⁹

Vyhledává se v ní pomocí jednoduchého pole. U jména lze zadat i variantu jména tiskaře. Záznamy obsahují osobní údaje o tiskaři, kde žil a působil a zda měl předchůdce/následovníka. Poslední položkou záznamu je literatura, odkud byly informace čerpány. Databáze tiskařů měla být propojena s později vyvinutou databází Knihopis Digital jako jeden ze sekundárních zdrojů.

Po skončení podpory byl projekt CML nadále financován samotným Ústavem pro klasická studia AV ČR.

4.1.3 Mezigrantové období

V roce 2002 dochází v projektu CML ke změnám. Při kontrole dosavadních výstupů projektu jsou tyto shledány jako nedostatečné (Pumpřla, 2002). V předešlých letech byly knihopisné záznamy přepsány v textové podobě do počítače. Celkem 17 631 záznamů plus

¹⁹ Dostupná na webových stránkách projektu Clavis: <http://www.clavmon.cz/clavis/index.htm>

4 záznamy navíc s doplňujícím písmenem *a* (Pumprla, 2002). Bylo rozhodnuto je všechny převést do automatizovaného knihovního systému, který by splňoval podmínku nejen vhodného nástroje pro důkladný popis daných tisků, ale musel umožnit provádět sdílenou katalogizaci. Byl vybrán systém Clavius, speciálně upravený pro požadavky bibliografického popisu starých tisků (Pumprla 2003).

Pokračovalo se v digitalizaci dokumentů, spojených s knihopisnými záznamy, na které se podílely různé kulturní instituce včetně Národní knihovny ČR (Pumprla, 2002). Pozůstatek těchto digitálních dokumentů je zpřístupněn v online Digitálním obrazovém archivu Kabinetu pro klasická studia FLÚ AV ČR, v.v.i.²⁰

4.1.3.1. Digitální obrazový archiv Kabinetu pro klasická studia FLÚ AV ČR

Archiv obsahující digitální fotografie památek kulturního dědictví Českých zemí. Tento obrazový materiál byl sbírán již od roku 1994 a obsahoval položky z oblasti umění a písemnictví (Digitální obrazový archiv Kabinetu pro klasická studia FLÚ AV ČR, v.v.i., 2017). V roce 2017 získal KKS finance v rámci Strategie AV21²¹, archiv katalogizoval a zpřístupnil široké veřejnosti prostřednictvím elektronické databáze (Masarykův ústav, c2015).

Digitální archiv obsahuje i materiál, vytvořený pro potřeby knihopisné části CML. Určitou dobu jej měli k dispozici badatelé prostřednictvím databáze digitálního Knihopisu (Pumprla, 2008). Tento materiál lze v archivu dohledat i dnes, a to zadáním kategorie *tisk* ve Výpisu položek. Zobrazí se seznam 303 tisků. U většiny z nich jsou vyplněny popisné údaje: autor, název, místo vydání, nakladatel, rok, jazyk dokumentu, lokace a převážně i signatura. Uživatelé jsou k dispozici digitalizované titulní listy. Z celkového počtu 303 záznamů je možné jich zobrazit 118.

Všechny tisky, jež jsou stále v Digitálním obrazovém archivu dohledatelné, mají lokaci „NK Praha“ a uživatel je najde i v databázi KPS. Popisné údaje v Digitálním archivu nejsou ale zcela přesné. Některé názvy, léta vydání i signatury nejsou vyplněny a uživatel to musí při použití archivu KKS vzít v úvahu.

²⁰ Dostupné z: <http://archivkks.webz.cz/index.php>

²¹ Výzkumné programy Akademie věd ČR, v. v. i.

4.1.4 Knihopis Digital

V roce 2003 zpřístupnil ÚKS elektronickou verzi Knihopisu široké veřejnosti prostřednictvím online databáze (Knihopis Digital, 2003-). Databáze byla přístupna na webových adresách www.knihopis.org a www.knihopis.cz.²²

V porovnání s tištěnou verzí neobsahovaly záznamy v databázi popisy ilustrací a typografie, a stejně jako u Repertoria zde byly odlišnosti v transliteraci. Zvláštností je, že abecední dodatky (zpracovávané NKP) byly transliterovány dle původní předlohy, zatímco základní řada (zpracována ÚKS) transliteraci nedodržela (Andrle, 2012). Obrazová část databáze (titulní strany, některé ilustrace v tiscích) byla zpracována na základě dohody o spolupráci mezi ÚKS a vlastníky dokumentů, kdy akademický ústav zajistil digitalizaci a majitelům poté poskytl CD-ROM s pořízenými snímky.

Pro správné zpracování knihopisných slovacik byla navázána spolupráce se Slovenskou národní knihovnou v Martině (Pumprla, 2009).

Zvolený knihovnický systém Clavius podporoval protokoly OAI-PMH a Z39.50 a standard UNIMARC, čímž poskytl Knihopisu Digital možnost stát se vhodným zdrojem pro přebírání popisných záznamů starých tisků jinými knihovnami (Knihopis Digital, 2003-).

Uživatel v databázi vyhledával prostřednictvím dotazovacího formuláře. Výsledky si mohl seřadit podle různých kritérií a v případě zájmu pak plný záznam exportovat v podobě knihovnického výměnného formátu (Knihopis Digital, 2003-).

Ústav pro klasická studia se rozhodl více soustředit na rozvíjení digitálního Knihopisu (Pumprla, 2008) a tento cíl podpořili úspěšnou žádostí o grant v roce 2007.

4.1.5 Projekt Databáze autorů digitalizovaného Knihopisu

Databáze získala finanční dotaci od GAČR (GA405/08/0823) a byla realizována v letech 2008-2010. Výsledkem grantu byly tři výstupy:

- databáze autorů přístupná na webu, postupně aktualizovaná o nové údaje
- databáze autorů vydaná na CD-ROMu (součást tištěného slovníku)
- tištěný Knihopisný slovník autorů od V. Pumprly

²² Tuto webovou adresu převzala po KKS Národní knihovna ČR a poskytuje na ní základní informace o databázi KPS – databáze Knihopis, včetně odkazu.

Úkolem bylo co nejúplnější představení osobností, jež svým dílem ovlivňovaly v letech 1501-1800 literaturu psanou v českém a slovenském jazyce (Pumprla, 2005). Tyto osobnosti měly jedno společné, byly v Knihopisu uvedeny mezi autory tisků. Z vyjmenovaných výstupů jsou v současnosti dostupné jen dva. Jedná se o tištěnou verzi Knihopisného slovníku a jeho elektronickou podobu na CD-ROMu. Existují některé nedostatky, společné pro obě verze. Upozorňuje na ně sám vedoucí projektu V. Pumprla. Zmiňuje omezené finanční prostředky nebo geografické nepřesnosti či výběr zdrojů informací. (Pumprla, 2010).

Hlavním zdrojem informací pro vytvoření slovníku byl samotný Knihopis. Zajímavostí je, že pro Knihopisný slovník byly použity zdroje jak z číselných dodatků ke Knihopisu, tak z abecedních, upravené Karlem Bezděkem (Knihopisný slovník, 2010). Získané poznatky byly posléze porovnávány a zpřesňovány (např. pomocí Encyklopédia Slovenska, Nouvelle biographie universelle a další). Celkem databáze obsahovala cca 2000 autorů (Pumprla, 2011).

Jak je ve slovníku uváděno, biografická data pro knihopisnou databázi autorů nejsou prozkoumána do hloubky, a mohou tedy být i neaktuální. Nevyhovující jsou i některé autoritní podoby jména, převzaté z původních popisných lístků Knihopisu. Tyto varianty jmen tedy nemusí být v současnosti používány. Argumentem pro použití jmenných podob z původních záznamů Knihopisu byla kompatibilita mezi tímto slovníkem a tehdejší digitální databází Knihopisu, která tyto původní varianty jmen také používala. Při použití Knihopisného slovníku musí tedy uživatel vzít tyto rozdíly v potaz. Je vhodné porovnat autoritní záhlaví s databází KPS, která využívá jako autoritní zdroj Databázi národních autorit NK ČR.²³

U Knihopisného slovníku lze pozorovat rozdíly mezi jednotlivými nosiči informací. Obsahově se tištěný dokument liší od elektronického v položce rejstříků. V tištěné verzi je k dispozici pouze jmenný rejstřík, zatímco elektronická verze jich má několik. Elektronická verze nabízí širší rešeršní možnosti (Šícha, 2013), ale kromě zmíněných rejstříků je obsah totožný s tištěnou verzí slovníku. Když přihlédneme k této skutečnosti, je otázkou, zda bylo nutné Knihopisný slovník na CD-ROMu vydávat. Navíc tento CD-ROM nebylo možné koupit samostatně, byl přílohou k tištěné verzi. Kromě výše zmíněné rešeršní funkce se tedy jeví Knihopisný slovník na CD-ROMu jako zcela zbytečný.

Dnes je možné získat tištěnou verzi slovníku (s CD jako přílohou) zejména v knihovnách. V Národní digitální knihovně může uživatel využít digitalizovanou verzi tištěného vydání.

²³ Databáze autorit je dostupná online na adrese:
https://aleph.nkp.cz/F/UARIS17I3A3IRRCYYUBYHLAIESQ69TI3XD9N8IIA5XA24TG2BC-52054?func=file&file_name=find-b&local_base=AUT

4.1.5.1 Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.-18. století (CD-ROM verze)

Vydavatelem disku byl Kabinet pro klasická studia AV ČR. O software a zpracování se postarala společnost AiP Beroun s.r.o. Pro mne jako uživatele bylo zorientování se v použití vyhledávacího nástroje dosti nepřehledné. Zejména, pokud jde o použití rejstříků. Jistě by bylo jednodušší, kdyby byla k dispozici nápověda, v CD-ROM verzi byla bohužel nepoužitelná. Biografické informace knihopisné databáze jsou v porovnání s Národními autoritami ČR obsáhlejší, uživatel je ovšem musí brát s rezervou. Literatura, použitá k vytváření biografických medailonků, nečerpala z nejaktuálnějších zdrojů.

Základní charakteristika databáze:

V současnosti je databáze dostupná pouze na CD-ROMu, protože původní online databáze již není k dispozici.

Po otevření programu je na levé straně zobrazen seznam všech autorů spolu s informacemi o jejich osobě. Informace byly rozděleny do několika kategorií:

Jméno; datum narození; datum úmrtí; místo narození a úmrtí; původ; v které době působili a kde; číslo Knihopisu; tematika děl; náboženství; příslušnost k řádu; misie; hlavní činnost; informace o činnosti, jak byla dohledána v literatuře; jazyková vybavenost; informace o exilu; osoby, se kterými autoři spolupracovali nebo setkali. Identifikační číslo záznamu se skládalo z označení, že se jedná o autoritu a kdy byla vytvořena, z hesla Knihopis a číslo autority:

AT2008Knihopis00557 – záznam autority Haeften, Benedikt van

Pro uživatele je k dispozici vyhledávací nástroj a nástroj k zobrazení záznamu. Pro zobrazení lze využít ikony pro označení a odznačení záznamu, zobrazit všechny záznamy, zobrazit záznamy z posledního vyhledávání nebo zobrazení pouze označených záznamů. Pro pohyb v seznamu autorů v levé části obrazovky programu má uživatel k dispozici šipky. Jako poslední aktivní ikony slouží uživateli ikony pro převedení záznamu do UNIMARC, použitá literatura a tisk aktuálního záznamu.

Pro vyhledávání použije uživatel *Formulář dotazu*. Základní formulář má možnost tří vyhledávacích řádků, ke kterým může uživatel přidat další a zpřesnit tak svůj dotaz. Pro vyhledávání uživatel používá booleovské operátory (AND, OR, NOT), a vybírá z těchto kategorií pro vyhledávání:

Jméno autora; Místo působení; Osoby – s kým se autor setkal; Hlavní obor činnosti; Náboženství; Příslušnost k řádu; Exil; Tématika děl; Číslo Knihopisu a Všechna pole.

Pro snadnější vyhledávání nabízí formulář rejstřík hesel a klíčových slov. Každá kategorie má svůj rejstřík. Kromě samotného hesla ukazuje rejstřík i počet záznamů, které dané heslo obsahuje. Mezi klíčová slova byly zařazeny i číselné roky, které se však nemusí týkat hlavního autora, ale i třeba kontaktních osob. Uživatel tedy musí vzít na vědomí velké množství záznamů nebo dotaz zpřesnit. Pokud si uživatel není jist přesným termínem v rejstříku, může použít nahrazovací znak *.

Formulář dotazu umožňuje vyhledávací kritéria uložit pro budoucí použití. Pomocí ikon *Ulož obsah formuláře*/*Načti obsah formuláře* uživatel uloží dotaz a může jej opětovně načíst do *Formuláře dotazu* a následně jej upravit nebo rovnou použít. To samé se týká nalezených záznamů. Příkaz *Uložit dotaz*/*Načti a vykonej dotaz* ukládá výsledek vyhledávacího dotazu. Když zadá uživatel *Načti a vykonej dotaz*, načtou se přímo výsledky uloženého dotazu bez opětovného zadávání kritérií.

Zobrazení záznamu:

Personální záhlaví záznamu tvoří jméno autora v autoritním tvaru spolu s biografickými údaji (alespoň přibližnými) a variantami jména. Pod záhlavím následuje několik položek s upřesňujícími informacemi o autorovi.

Životní data obsahují alespoň přibližné datum a místo narození a úmrtí. Pokud nejsou známy přesné údaje, je uvedeno alespoň století, ve kterém autor žil. Následuje *Původ autora* (město a stát) a *Doba působení*. V kolonce *Náboženství* bývá, kromě vyznání, určena i příslušnost k řádu a časové rozmezí. Jedná se vždy pouze o století. Tento časový údaj je uveden zřejmě kvůli rejstříku, kde jsou jako klíčová slova jak roky, tak širší časová rozmezí.

Stejně časové určení je i u bodu *Jazykové znalosti*, u nichž je uživatel seznámen s lingvistickou vybaveností autora.

Pod *Jazykovými znalostmi* uživatel najde kolonku *Číslo Knihopisu*. Tato čísla znamenala číslo záznamu Knihopisu, která fungovala jako hypertextový odkaz do Knihopisu Digital a uživatel byl tak přímo propojen s knihopisným záznamem, ke kterému autor patřil. Protože Knihopis Digital není již dostupný, není hypertextové propojení možné, a současný uživatel tak musí vyhledávat daný knihopisný záznam zvlášť v databázi KPS.

Další informační položkou je *Hlavní činnost*. Ta heslovitě popisuje činnosti autora a časový rozsah (např. hodnostář církevní, kněz, katolický, 17./18. stol.)

V *Činnosti dle literatury* jsou shrnuty životopisné údaje, které byly zjištěny v různých biografických příručkách. Jednalo se v první řadě o tištěný Knihopis a jeho dodatky.

V *Místě působení* je kromě oblasti i stručná charakteristika autorovy činnosti, která s místem souvisí (např. město a stát, ve kterém autor studoval).

Vskutku zajímavá položka autoritního záznamu je *Kontaktní osoby*. Odkazuje na významné osobnosti, které přímo nebo i nepřímo s autorem souvisely. Autor se tedy s těmito osobami buďto někdy setkal nebo autora nějak ovlivnily, například svým dílem nebo projevem, finančně jej podporovaly či s autorem udržovaly korespondenci. Kontaktní osoby jsou tedy jakýmsi sekundárními autoritami databáze.

Literatura odkazuje pomocí citací na seznam použité literatury, takže uživatel si sám může dohledat zdroje, ze kterých editoři slovníku čerpali.

Položka *Exil* stručně shrnuje okolnosti autorova odchodu (např. po Bílé hoře), tedy kde v exilu pobýval a další známé skutečnosti.

Poslední údaj autoritního záznamu je *Poznámka editora*. Zde je uživatel upozorněn na různé nepřesnosti, vzniklé porovnáním údajů ve zdrojové literatuře (rozdílná data narození apod.), či geografické zpřesnění.

4.2 KPS – Databáze Knihopis

Databáze KPS je v současnosti primární zdroj retrospektivní bibliografie, založené na jazykově české a slovenské produkci tisků. Momentálně je v databázi uloženo více než 19 400 bibliografických záznamů Knihopisu. Vzhledem k množství záznamů nikdy nevydaných tiskem, tzv. abecedních dodatků, bude trvat ještě několik let, než budou všechny do databáze vloženy a bude možné o Knihopisu říci, že je databáze co nejvíce kompletní. Je třeba také vzít v úvahu skutečnost, že jsou i dnes nalézány nové tisky, dosud v Knihopisu nepopsané, takže bude třeba stále databázi průběžně doplňovat o nové záznamy.

Základ databáze KPS musíme hledat v jejím předchůdci, Knihopisu Digital.

4.2.1 Spolupráce mezi KKS AV ČR a NK ČR

I když Kabinet klasických studií základní řadu Knihopisu víceméně úspěšně zpracoval do digitální podoby, nebyl elektronický Knihopis hotov. Stále zbývala otázka číselných a abecedních dodatků. Číselné dodatky vycházely sice tištěnou formou, ale jejich vydavatelem byla Národní knihovna ČR a měla tak na rozdíl od KKS přístup k veškerým podkladovým materiálům. Obě instituce měly společný záměr – co nejvíce komplexně zpracovaný a přístupný Knihopis. Pro splnění tohoto cíle navázal Kabinet klasických studií s Národní knihovnou ČR dialog. Národní knihovna měla zájem nejen o nové záznamy, ale i o opravu těch starších (Andrle, 2009). K písemné dohodě došlo v roce 2011 po jednání mezi KKS a ORST.²⁶ Oba subjekty se dohodly na zpracovávání dodatků (KKS číselné dodatky, ORST abecední dodatky). Zároveň se pracovníci v obou institucích věnovali opravám v již stávajících záznamech Knihopisu Digital (Mach, 2013).

Číselné dodatky nebyly přeneseny do elektronických záznamů zcela identicky. KKS se soustředil hlavně na doplňování různých variant vydání tisků a aktualizaci signatur exemplářů (Mach, 2014). Opravy také nepřenesl přímo do těla původního záznamu, ale zvlášť do nového pole DOD na konec celého záznamu (Mach, 2016) V databázi KPS jsou opravy a úpravy vkládány přímo do celkového záznamu.

Abecední dodatky nebyly do té doby nikde publikovány, ORST tedy vytvářelo zcela nové záznamy. Těmto záznamům jsou přidělována nová identifikační čísla a na rozdíl od základní řady nejsou vkládány postupně podle abecedy. Vzhledem k náročnosti bylo přistoupeno nejprve ke vkládání těch abecedních setů, jež nebyly tolik rozsáhlé. Tyto zcela nové záznamy pokračují v číselné řadě, jež skončila posledním záznamem základní řady, tedy

²⁶ Oddělení rukopisů a starých tisků Národní knihovny ČR, které spravuje i bibliografii Knihopis.

od K 17632. Celkem je evidováno přes 6000 lístkových záznamů Abecedních dodatků (Mach, 2013). Kromě obsahové stránky se smlouva věnovala i té technické – KKS nadále spravoval Knihopisu Digital, jehož elektronická kopie byla uložena v NKP jakožto archivovaná záloha (Mach, 2013). Původně měla meziinstitucionální spolupráce trvat až do roku 2019.

4.2.2 Knihopis v Národní knihovně ČR

Dohoda mezi KKS a NK ČR o práci na Knihopisu byla nakonec ukončena o několik let dříve. KKS na konci roku 2014 shledal, že splnil úkoly stanovené smlouvou a veškerou práci, související s Knihopisem, ukončil (Mach, 2016). Výsledkem bylo převzetí správy databáze Knihopis Digital oddělením ORST již v roce 2015. Byla vytvořena databáze KPS – Knihopis a obsah Knihopisu Digital byl převeden do knihovnického systému Aleph a formátu MARC21. Importovány byly veškeré záznamy včetně obrazových příloh (Mach, 2016). Většina těchto obrazových příloh je dodnes připojena k záznamům v KPS.

Základní charakteristika databáze:

Po integraci databáze do systému NK ČR došlo k několika úpravám záznamů. Kromě nezbytných oprav v textu záznamů a identifikace vlastníků daného tisku se jednalo o propojení záznamů v KPS se Souborným katalogem České republiky (CASLIN). Dalším důležitým krokem bylo propojení s Národními autoritami ČR. Primární a sekundární autority dostaly jednotnou podobu, uzpůsobenou současným pravidlům popisu. Tato unifikace je nezbytná pro vyhledávání v katalozích. Pro potřeby Knihopis Digital sice vznikla databáze hlavních a sekundárních autorit, kde plnila funkci pomocného slovníku bibliografické části databáze (Ciglerová, 2011), ale po převzetí Knihopisu Digital Národní knihovnou bylo rozhodnuto ji nepoužívat jako hlavní autoritní zdroj.

Další úpravou v záznamech bylo včlenění informací z pole DOD (číselné dodatky) do hlavní části knihopisného popisu.

V roce 2011 navázala Národní knihovna ČR spolupráci se společností Google ohledně projektu Google Books. Z této spolupráce následně těžily i obě databáze Knihopisu, kdy se v záznamech objevily odkazy na digitalizované tisky z tohoto projektu. První odkazy byly vloženy do záznamů na konci roku 2014, tedy ještě v Knihopis Digital. Výjimečně je záznam propojen s digitální kopií v jiné, zahraniční knihovně (např. Österreichische Nationalbibliothek nebo Biblioteca nazionale centrale di Roma). Tato odkazovací pole na digitální kopie jsou skvělou uživatelskou pomůckou. Momentálně je připojeno k záznamům přes 5 tisíc digitalizovaných dokumentů.

Kromě záznamů z Knihopisu byly pracovníkem ORST vloženy i záznamy o prvotiscích z publikace *Soupis prvotisků českého původu* od E. Urbánkové. Tyto záznamy mají zvláštní signaturu INC a je jich celkem 44. Doplnují tak první díl Knihopisu, který je prvotiskům věnován.

Stejně jako pro ostatní katalogy a databáze NK ČR využívá KPS pro vyhledávání online katalog OPAC. Uživatel má možnost vyhledávat v několika kategoriích: název, původci (osoby, korporace), místo vydání, rok vydání, majitel a signatura, klíčová slova, číslo Knihopisu a systémové číslo. Kritéria vyhledávání jsou tedy Knihopisu přizpůsobena. Jako další nástroj pro vyhledávání může uživatel použít některý z knihopisných rejstříků.

Zobrazení záznamu:

Záznam se skládá z *Čísla Knihopisu*, následuje hlavní záhlaví a název (často ve zkráceném tvaru). Následuje transliterovaný opis, nakladatelské údaje a rozsah tisku. Dále je v záznamu pole *Odkazy* s hypertextovým odkazem na digitální kopii tisku a do Souborného katalogu ČR.

Pole *Obsahuje* je prvním odlišovacím znakem od většiny elektronických retrospektivních bibliografií. Zahraniční bibliografie tisků jsou často ve formě zkráceného záznamu, doplněného krátkou ediční poznámkou. Knihopisné záznamy mají často v poli *Poznámka* podrobně popsanou obsahovou poznámku. Je v ní uveden např. fyzický stav tisku nebo rozdíl oproti jinému exempláři s rozdílným číslem Knihopisu (viz. K 07170 a K 07170 a). Poznámka také obsahuje typografický popis tisku. To je další odlišnost od zahraničních bibliografií starých tisků.

Dalšími popisnými údaji záznamu v KPS jsou sekundární, citace a odkazy, předmětová hesla, forma a žánr tisku a místo vydání. Poslední položkou popisu je pole *Majitel*. Tyto lokační údaje určují poslední, případně předchozí vlastníky daného tisku.

Komplexnost bibliografických záznamů je hodně založena na tom, jak podrobně se tisku věnovali autoři popisných lístků. Informace v některých záznamech jsou tedy dosti omezené. Zpracovatelé KPS se bohužel nemohou z časových a personálních důvodů věnovat doplňování všech záznamů tolik, jak by si třeba uživatel přál.

Digitalizované tisky jsou skvělým prostředkem, aby uživatel mohl studovat tisk „přímo“. Pozitivní pro databázi a uživatele je i praxe pracovníka ORST, kdy navštěvuje dle možností instituce (i zahraniční), které mají popisovaný tisk ve fondu, a může tak porovnat v případě nejasností bibliografický záznam přímo s daným tiskem.

KPS je spolehlivým zdrojem informací o tiscích do roku 1800 a podoba původních bibliografických záznamů zaručuje uživateli u části z nich zjistit množství informací o samotném tisku. Databáze momentálně není kompletní, protože všechny papírové popisné záznamy Knihopisu ještě nebyly převedeny do elektronické podoby.²⁷ Co se týče interakce mezi uživatelem a databází, je vyhledávací rozhraní určeno knihovním systémem Aleph, který veškeré záznamy uživateli v katalogu OPAC zpřístupňuje. Pokud uživatel nezačne vyhledávat od velmi specifického termínu (autor, název), je vyhledávání a postupné zužování výsledků obtížné. Vyhledávací rozhraní nenabízí uživateli možnosti využít nástroje jako jsou fasety, které ihned pomohou uživateli zpřesnit výsledky vyhledávání a dojít k co nejpřesnějšímu a nejužšímu výběru publikací, aniž by potřeboval znát zcela přesně, kterou publikaci potřebuje. Pro průzkumné hledání (search-mode Learn) není databáze KPS zcela vhodná.²⁸ To se pravděpodobně změní po přechodu NK ČR na nový knihovní systém, protože systému Aleph již byla ukončena podpora a nové systémy umožňují i nové možnosti pro vyhledávací katalogy. KPS by tak byl uživatelsky intuitivnější a dovolil uživateli nejenom pokládat dotazy, ale i objevovat nové informace a souvislosti.

²⁷ Abecední dodatky tvoří přes 6000 katalogizačních lístků, začínají číslem 17632 (Mach, 2013) a nyní má databáze KPS přes 19600 záznamů. Vloženo tedy bylo cca 2000 abecedních dodatků ke Knihopisu.

²⁸ Morville a Callendar ve své publikaci *Search Patterns* (2010) definovali 2 typy uživatelského vyhledávání:

1. Look Up – vyhledávání faktů a odpovědí na položené otázky
2. Learn – průzkumné hledání, pomocí něhož uživatel objevuje nové znalosti, porovnává je a analyzuje

4.3 Projekt Knihověda.cz

V České republice existují dvě linie zpracovávání starých tisků formou retrospektivní bibliografie. První bibliografie je Knihopis starých tisků, zpracovávající staré tisky s ohledem na jazyk. Druhá bibliografie je *Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501-1800*.²⁹ Obě bibliografie mají několik společných znaků. Zaprvé, stejný redaktor František Horák. Vedl obě bibliografie. Horák u BCBT zavedl stejnou metodiku zpracování jako u Knihopisu – katalogizace s knihou v ruce. Zadruhé, stavba bibliografického záznamu. Je na stejném principu jako u Knihopisu, včetně doplňujících poznámek o typu písma apod. Zatřetí, stejně jako Knihopis není kompletně převeden do elektronické podoby.

Tak jako Knihopis má i BCBT svoji elektronickou databázi. Protože soupis cizojazyčných bohemik nebyl na rozdíl od Knihopisu vydáván tiskem (Šícha, 2014)³⁰, měli do vzniku portálu Knihověda.cz uživatelé k informacím v BCBT přístup dvojitý. Nejprve prostřednictvím lístkové kartotéky a od roku 2014 je k dispozici elektronická databáze Clavius.

Přestože se BCBT a Knihopis obsahově navzájem doplňují (a někdy i překrývají), do roku 2016 žádná vzájemná spolupráce neprobíhala. Pokud tedy uživatel chtěl komplexní přehled informací o bohemikách, musel prohledávat společně databáze knihopisnou i cizojazyčných bohemik. Hledání informací se tak mohlo stát zdlouhavé. Obě databáze používají rozdílné typy knihovních systémů – Aleph a Clavius. To pro uživatele znamená dva různé typy vyhledávání a prohledávání bibliografických databází se může stát až nepřehledné. Aby mohly být tyto rozdíly překlenuty a aby současní badatelé měli možnost výzkumu knižní kultury moderními metodami, vznikl online portál Knihověda.cz. Tento portál je komplementární – je sestaven z několika navzájem se doplňujících nástrojů a poskytuje tak uživateli prostor pro celistvé bádání v oblasti knižní kultury od doby nejstarší do roku 1800. Tedy včetně veškerých dostupných dat retrospektivní bibliografie Knihopis českých a slovenských tisků.

²⁹ BCBT byla založena druhým redaktorem Knihopisu Františkem Horákem v roce 1953, když se stal ředitelem Základní knihovny Akademie věd. Byla simultánně vedena s Knihopisem a věnovala se tiskům, vydaných v českých zemích a v jiném jazyce, než v českém (tedy opak Knihopisu). Do BCBT jsou zařazeny tisky s těmito kritérii: tisky v cizích jazycích vytištěné na území dnešní ČR, cizojazyčné spisy autora z dnešní ČR, jenž byly vydané v zahraničí a tisky vydané v zahraničí, které mají spojitost s dnešní ČR, ať už se jedná o obsah či osobnost, která je s tiskem nějak spojena. Když se Fr. Horák rozhodl z Akademie věd odejít, Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků v Akademii věd zůstala a je ve zdejším knihovědném oddělení zpracovávána i dnes. Viz kapitola této práce 3.1.2

³⁰ Výjimkou jsou publikace, které použili v BCBT pro analytické bádání. Viz BÁRTOVÁ, Lenka a BAĐUROVÁ, Anežka. *Vyobrazení měst a jiných lokalit v tiscích 16.-18. století: (se vztahem k území České republiky)*. Praha: Knihovna Akademie věd České republiky, 2002-2008. 3 sv. ISBN 978-80-86675-14-5.

Aby zde bylo možné lépe zhodnotit tento výzkumný nástroj, byl portál porovnán s jinými bibliografickými zdroji pro staré tisky, a to s portálem *The Universal Short Title Catalogue* (USTC) a *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* (VD 17). Pro porovnání byla zvolena kritéria uživatelské zkušenosti (*user experience*) se zaměřením na použitelnost. Základní vlastností uživatelské zkušenosti by mělo být zaměření jak na odborné, tak na běžné uživatele, tzv *universal usability* (Loukotová, 2009). Tedy aby všechny typy uživatelů dosáhli pomocí informačních technologií požadovaného výsledku. Metodologie UX není zcela přesně a jednotně definována, přesto je nedílnou součástí kritiky všech uživatelských rozhraní. P. Morville a J. Callender definovali prvky pro UX takto (Morville a Callender, 2010):

• Useful = Užitečnost
Splňuje produkt uživatelské cíle?
• Usable = Použitelnost
Dosáhneme cílů jednoduše, s maximální účinností a s minimem chyb? Je zde rozdílnost použití pro nezkušené a zkušené uživatele?
• Desirable = Přitažlivost, žádoucnost
Uspokojuje uživatele produkt používat?
• Findable = Vyhledatelnost
Dohledá uživatel webový portál? Dohledá na něm všechny informace, které potřebuje?
• Accessible = Přístupnost
Je přístupný všem uživatelům, včetně těch se speciálními potřebami?
• Credible = Důvěryhodnost
Vyvolává design vyhledávacího rozhraní (portálu) důvěru v zobrazené výsledky?
• Valuable = Cennost
Jaká je hodnota produktu?

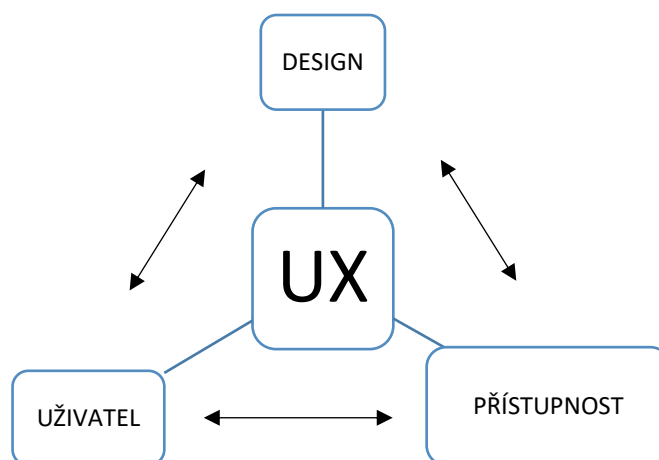
Všechny zmíněné body jsou navzájem propojeny a podílejí se na celkové zkušenosti uživatele s produktem. Na základě rozboru informačních zdrojů³¹ a s přihlédnutím k typu produktu,

³¹ Příklady použité literatury: MARSH, Joel. UX pro začátečníky: (rychloukurz - 100 lekcí). Ilustroval José MARZÁN, přeložil Tomáš SUCHÁNEK. Brno: Zoner Press, [2019]. ISBN 978-80-7413-397-8.

kterému se v kapitole věnuji, jsem stanovila několik bodů, kterým se budu z hlediska uživatele bibliografických databází věnovat:

1) Uživatel – vztah mezi portálem (jeho tvůrci) a uživatelem (personalizace a důvěryhodnost, užitečnost)
2) Design – nebudu hodnotit barevné rozhraní a velikost ikon, což spadá do UI (tzv. <i>user interface</i>), jako na jeho působení na uživatele při používání portálu. Zaměřím se především na bibliografické databáze a jejich vyhledávací rozhraní (typy designů a jejich použití ve vybraných databázích, počítačové vs mobilní rozhraní)
3) Přístupnost – použití portálu uživatelem se specifickými potřebami

Všechny uvedené body jsou založeny na problematice použití uživatelem. To je podstata UX - uživatel určuje, zda je produkt úspěšný. UX se soustředí na uživatele a jeho prožitky při používání určitého produktu, v tomto případě digitálních bibliografických portálů. Do působnosti UX patří několik kategorií, navzájem se prolínajících a ovlivňujících.

Grafické rozložení popisovaného rozboru UX

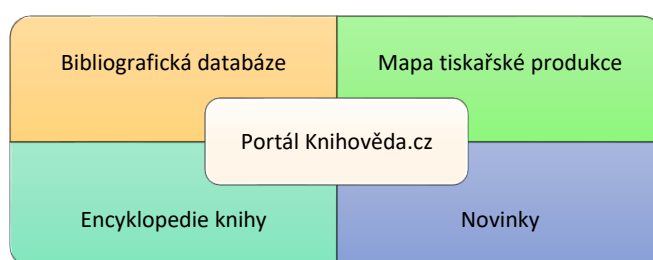
Obvykle hodnocení UX probíhá již během vývoje webových portálů, nejlépe již od ranného stádia vývoje (Krug, 2010). Protože však veškeré níže zmíněné databáze již delší dobu fungují, budu se jim věnovat z pohledu přímého uživatele.

NOVOSADOVÁ, Nikola, 2021. Návrh dizajnu webu pomocou princípov UX a UI. V Praze. Diplomová práce. Vysoká škola ekonomická v Praze.

KRUG, Steve. Nenuťte uživatele přemýšlet!: praktický průvodce testováním a opravou chyb použitelnost webu. Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2923-4.

4.3.1 Portál Knihověda.cz

V roce 2020 skončil pětiletý projekt *DG16P02H015 - Knihověda.cz: Portál k dějinám české knižní kultury do roku 1800*, podpořený programem NAKI II. Poskytovatelem financí je Ministerstvo kultury ČR. Kromě NK ČR a Knihovny AV ČR byl spoluřešitelem i Masarykův ústav a Archiv AV ČR., který obohatil portál Knihověda.cz o výzkum z oblasti kodikologie. Spojení těchto tří subjektů tak dalo vzniknout komplexnímu nástroji pro bádání v oblasti starší české knižní kultury (v období cca 1400-1800). V následujících odstavcích budou představeny nástroje portálu.

Grafické zobrazení portálu Knihověda.cz

4.3.1.1 Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury

Bibliografická databáze portálu Knihověda.cz slučuje záznamy z celkem pěti zdrojů:

- Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. st. (NK ČR)
- Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků do roku 1800 (Knihovna AV ČR)
- Databáze bohemikálních rukopisů (Masarykův ústav a Archiv AV ČR)
- Kodikologická literatura (Masarykův ústav a Archiv AV ČR)
- Knihovědná literatura (Knihovna AV ČR)

Záznamy v bibliografické databázi jsou vytvářeny ve svých domovských institucích v integrovaných knihovnických systémech Aleph a Clavius. V pravidelných intervalech jsou metadata sklizena prostřednictvím protokolu OAI-PMH do systému VuFind, který slouží jako vyhledávací nástroj portálu. Je tedy možnost, že uživatel nenajde při prohledávání BD na portálu Knihověda.cz nejnovější záznamy, protože nebyly ještě sklizeny. Na rozdíl od své domovské databáze (např. KPS), kde jsou v online katalogu změny v záznamech zaznamenány okamžitě. Druhým důvodem, proč nejsou v BD všechny záznamy je chronologické omezení.

Zatímco Knihopis uvedl v některých případech i tisky, vydané 1801 a později (týkalo se to autorů, tvořících na rozmezí 18./19. století), u Knihovědy.cz je datum vydání tisků striktně omezeno. V BD tedy záznamy z KPS a BCBT s datací po roce 1800 nenajdeme.

Pro přenos záznamů z primární databáze do BD bylo třeba záznamy kompletovat a upravit. V případě Knihopisu jde o především o záznamy spojené s dodatky ke Knihopisu. U záznamů v databázi Clavis byly záznamy s informacemi tiskem vydaných dodatků³² vloženy zvlášť. Pro databázi KPS pak byly doplňující údaje z Dodatků vloženy do primárních záznamů tisků, do zvláštního pole DOD. Pro bibliografickou databázi portálu Knihověda.cz bylo toto pole DOD zrušeno a poznámky z Dodatků doplněny přímo do těla primárních záznamů (Mach, 2016). Doplňující informace z Dodatků ke Knihopisu tak již v současných záznamech nejsou nijak rozlišeny a záznamy jsou celistvé.

Na jaře roku 2021 bylo v BD celkem 68 927 záznamů, tedy vysoký počet záznamů pro vyhledávání. Aby uživatel našel co nejlepší výsledek na základě svého dotazu, je mu k dispozici široká škála nástrojů, které systém VuFind nabízí. Databáze slouží pouze jako katalog, neumožňuje rezervaci dokumentu či vytvoření uživatelského konta.

Jmenné autority v původních záznamech jsou propojovány s databází Národních autorit ČR, případně je zaslán požadavek na vytvoření nové. Kromě jmenného sjednocení toto propojení s Národními autoritami znamená pro portál také to, že je zapojen do dlouhodobého, pozitivně hodnoceného národního projektu. Tím Knihověda.cz zvyšuje svoji hodnotu jako odborného zdroje.

Velkým přínosem je anglická mutace uživatelského rozhraní. Co se však názvosloví týče (žánry, témata apod.), ty jsou pouze v češtině. Cizojazyčný uživatel si tedy musí vypomoci slovníkem, aby vůbec mohl fasetové vyhledávání použít.

Vyhledávací rozhraní:

Svůj dotaz může uživatel napsat do vyhledávacího řádku hned na titulní straně portálu³³, nebo si otevřít přímo BD. Databáze nabízí jednoduché a pokročilé vyhledávání. V jednoduchém vyhledávání může uživatel upřesnit kategorií, ve které chce vyhledávat: Autor, Původce, Název, Místo vydání/tisku, Tiskař/Nakladatel, Rok vydání, Číslo záznamu, Téma, Žánr. Pokročilé vyhledávání obsahuje navíc jazykové a formátové omezení, upřesnění roku

³² Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století – dodatky. Národní knihovna České republiky. ISBN 978-80-7050-589-2. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:672686e0-73d3-11e5-99af-005056827e52>

³³ <https://www.knihoveda.cz/>

vydání a shoda ve výrazech (všechny, libovolné, žádné). Stejně jako u klasických OPAC katalogů lze použít booleovských operátorů (AND, OR, NOT) a zástupných znaků.

Jak jsem již zmínila výše, BD má jako zdroj 5 různých databází, a uživatel si ke zpřesnění svého dotazu může zvolit, z které konkrétní databáze se mu mají výsledky zobrazit (např. pouze z Knihopisu nebo jen z Knihovědné literatury).

Primárním pomocníkem při vyhledávání je funkce katalogů nové generace, kam VuFind spadá, tzv. fasety. BD má několik kategorií, které pomáhají zpřesnit uživateli jeho dotaz. Je to rozmezí roku vydání, upřesnění autora, místo vydání, tiskář/nakladatel, téma, žánr, jazyk a omezení vyhledávání pouze na záznamy s odkazem na digitalizovanou kopii.

Výsledky vyhledávání jsou primárně řazeny podle relevance, uživateli je k dispozici řazení podle jiných kritérií (např. místo).

Porovnání záznamu v Databázi bibliografií s vybranou databází Knihopis a KPS:

V první řadě je třeba poznamenat, že obsahově se záznam v BD a v KPS nijak neliší. Ať se jedná o poznámky či popsání obsahu, jsou tyto záznamy totožné. Rozdílnost je tedy vnějšího charakteru, protože obě databáze fungují v odlišných online katalozích. Záznam v BD (VuFind) je přehledný a uživatelské zobrazení je lépe strukturované, než jak jej uživatel může vidět v OPAC v primární databázi KPS (Aleph). Rozdíl je v pojmenování některých polí, např. *Exempláře* vs. *Majitel*. V BD nemají vedlejší autority v poli *Další průvodce* přímo uvedenou svoji roli, to ale není nijak na škodu, když uvážíme, že v KPS je role často popsána jako *Jiná role*, tedy není vlastně nijak specifikována. Dalším rozdílem mezi BD a KPS je pole *Tiskář textu*. V KPS je tato role uvedena opět v poli *Další průvodce*, zatímco BD má pro tiskaře samostatné pole. Navíc, pokud má tiskář své heslo v Encyklopedii knihy, záznam v BD má u tiskařova jména připojen odkaz. To stejné platí u *Místa vydání*. V poli *Zdrojová databáze* v záznamu BD je uveden odkaz [www](#) na primární databázi – KPS. V dolní části záznamu si uživatel může prohlédnout podobu záznamu v MARC21. Velmi uživatelsky výhodná je nabídka podobných tisků, které systém VuFind uživateli nabízí v momentálně otevřeném záznamu. Další možné tituly jsou vybrány na základě shodných klíčových slov, názvu či autora (Žvátarová a Žabička, 2013).

Věcné rejstříky

Pro potřeby indexace BD byly sestaveny nové hesláře pro určení žánru a obsahu. Základem pro nové hesláře byly věcné národní autority, nově doplněné o specifická hesla, odpovídající obsahu záznamů BD. Na rozdíl od národních autorit lze zvolit až dvě hesla pro

žánr a pro téma tisku (či rukopisu). Věcný popis tisků doplňují upřesňující klíčová slova (Jelínková, 2018). Tyto nově vytvořené hesláře jsou pro uživatele užitečnou pomůckou při vytváření rešerší. Uživatel takto získá přesnější výsledky na svůj dotaz. Hesla jsou kromě bibliografické databáze propojena ještě s Mapou tiskařské produkce Čech a produkce, kde jsou téma a žánr jedněmi z vyhledávacích a upřesňujících kritérií.

4.3.1.2 Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku

Druhým nástrojem portálu Knihověda.cz je Encyklopedie knihy. Základem se stala publikace Petra Voita³⁴ se svými 2400 hesly, věnující se tištěné knize. K nim byla doplněna hesla nová, související s rukopisnou knihou. Celkem internetová Encyklopedie knihy shromažďuje téměř 2900 hesel. Samotná hesla jsou obohacena o ilustrační ukázky, digitalizované v českých a zahraničních institucích (Encyklopedie knihy, 2020). Encyklopedická hesla mimo jiné obsahují odkazovou literaturu a jméno autora hesla. Kromě klasického slovního vyhledávání lze v Encyklopedii knihy využít i předmětový heslář „Kategorie“. Hesla jsou rozdělena do více jak 80 předmětových kategorií. Encyklopedie je nástroj, který uživateli umožňuje zasadit starý tisk do širšího kontextu knižní kultury pomocí vysvětlujícího textu.

Pro vytvoření elektronické Encyklopedie knihy byl použit svobodný software MediaWiki nadace Wikimedia, který je vhodný pro úpravu internetových encyklopedií (Marek, 2018). Zajímavostí je jistě i to, že textový obsah hesel je dostupný pod licencí Creative Commons (CC-BY-NC-SA 4.0). Ne tak obrazový materiál. Pro nově vytvořená hesla bylo třeba oslovit tuzemské a zahraniční instituce. Použití těchto nových obrazových materiálů je závislé na podmínkách, uzavřených mezi autory projektu a institucemi, které digitalizovanou podobu obrazového materiálu poskytly. Získání některých digitalizovaných ilustrací bylo velmi nákladné a také kvalita nebyla vždy zcela dostačující (Marek, 2021). Pro potřeby uživatelů obsahuje Encyklopedie knihy 1438 digitalizovaných obrázků (Veselá, 2021).

Veškerý obrazový materiál má k zobrazení historii souboru, kdo jej vložil, kdy, a komentář – popis, co je na ilustraci vyobrazeno. Následuje seznam hesel, na které je obrazový soubor navázán. K zobrazení jsou i metadata. Všechny zmíněné informace o jednotlivých obrazových materiálech mají uživatelé k dispozici bez omezení.

Obsahově je internetová Encyklopedie knihy uzavřena, nekládají se žádná nová hesla, je možné ji však editovat. Editace je možná pro případné doplnění nebo opravu již vložených

³⁴ Petr Voit, *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*, Praha 2006.

hesel. Pokud tedy uživatel najde nějaké nedostatky, může informovat správce portálu a ti mohou do záznamů Encyklopedie vstoupit a provést změny. To znamená, že sice Encyklopedie knihy používá stejný software jako Wikipedie, ale není otevřena pro editaci všem uživatelům (Marek, 2021).

4.3.1.3 Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy

Posledním nástrojem portálu Knihověda.cz je interaktivní mapa tisků Čech a Moravy. Základem pro interaktivní mapu jsou bibliografie Knihopis a BCBT. Použití mapy je omezeno datací tisků, je tedy možno vyhledávat v rozmezí 1476 (rok vydání knihy, považovanou za nejstarší tištěnou knihu na území dnešního Česka³⁵) až 1800.

Zobrazení výsledků vyhledávání tiskařské produkce na území dnešní České republiky, a následné propojení těchto výsledků jak na bibliografickou databázi, tak na Encyklopedii knihy, je uživatelsky atraktivní. Mapa tak necílí jen na zkušené uživatele. Mapa tiskařské produkce je natolik specifická, že může upoutat pozornost i naprostých laiků. Příkladem mohou být studenti základních a středních škol, které je v současnosti obzvláště těžké zaujmout. Mapu shledávám pozitivním příkladem snahy zatraktivnit oblast studia starých tisků.

Kartografická pomůcka pracuje s bibliografickými daty téměř 50 tisíc knih, vydaných ve 44 českých městech (Veselá, 2019). Jedná se tedy o vizualizaci strukturovaných dat z bibliografické databáze starých tisků. Mapa tato data sumarizuje a pomocí vizualizace a rešeršních panelů umožňuje uživateli vést se svými daty dialog.

Mapa je rozdělena na tři části: vlastní mapa, časová osa a rešeršní panel. Tyto části jsou navzájem propojené, rešeršní činnost v jednom oddíle se tedy projeví ve zbývajících dvou. Rešeršní panel obsahuje 6 kritérií pro vyhledávání: místo, tiskař, téma, žánr, jazyk a časový interval. Těchto rešeršních panelů může uživatel použít celkem pět a v každém z nich si může vybrat zcela jiná vyhledávací kritéria. Výsledky ze všech rešeršních panelů se zobrazují na časové ose, a to zaráz. Uživatel tedy sleduje na grafických křivkách časový vývoj tiskařské produkce, zohledňující výsledky rešeršních dotazů uživatele.

Po rešeršním panelu a časové ose je pro uživatele k dispozici samotná mapa. Zobrazuje všechna města, kde ve vymezeném období probíhal knihtisk. Mapa je interaktivní. Jednak uživatel může použít mapu k přímému výběru geografické oblasti pro svůj vyhledávací dotaz. Jednak je výsledná lokalita na mapě oním pojítkem s bibliografickou databází portálu a Encyklopedií knihy.

³⁵Tisk *Statuta synodalia*. Vydáno 1476, 26. dubna. Číslo Knihopisu: INC001

Podobně jako u internetové Encyklopedie knihy použili autoři při vývoji Mapy tiskařské produkce Čech a Moravy taková technická řešení, jež jsou založena na svobodných licencích (Veselá, 2019). Příkladem je *Apache Solr*, platforma pro vyhledávání v textu, která je mimo jiné součástí systému VuFind. Zdrojový kód softwaru, vytvořeného pro aplikaci Mapa tiskařské produkce byl posléze zpřístupněn, opět pod svobodnou licencí, prostřednictvím webové služby GitHub (Veselá a Šícha, 2019).

Stejně jako BD je uživatelské rozhraní aplikace Mapa tiskařské produkce i v anglickém jazyce, včetně nápovědy. Ne tak selekční údaje pro vyhledávání, které jsou čerpány z BD, tedy opět dostupné pouze v českém jazyce. To je pro cizojazyčné uživatele jistě nevýhodou a může ho to omezit v dalším potencionálním využití celého portálu Knihověda.cz.

Z celkového pohledu je Mapa tiskařské produkce uživatelsky vstřícná. Jedná se o vhodný vědecko-výzkumný nástroj, který nabízí badatelům v současné době nejkomplexnější údaje pro výzkum vývoje dějin českého knihtisku od jeho počátku po rok 1800. Badatelé mohou zkoumat různé aspekty české literatury v daném období, jako je jazyková skladba tisků, jejich žánry, samotné tiskařské osobnosti či geografické aspekty, spojené s knihtiskem.

Výjimečnost dodává mapě i fakt, že se jedná o projekt v této oblasti zkoumání ojedinělý. Německá databáze inkunabulí *Gesamtkatalog der Wiegendrucke — Druckorte des 15. Jahrhunderts*³⁶ nabízí sice mapu tisků, pracuje ale na jiném principu. Uživatel si vybere místo vydání prvotisku a zobrazí se mu záznamy těchto tisků v GW. Následně se uživatel může přesměrovat na databázi prvotisků, ze kterých GW většinou čerpal, jako je například *ISTC*.³⁷ Mapa GW nemá žádné další funkce. Samotná databáze ISTC také zprovoznila uživatelskou funkci mapy, v únoru 2021, ale s jiným záměrem. Nezobrazuje místa vydání prvotisků, ale ukazuje, kým byly tisky z 15. století vlastněny. V bibliografickém záznamu těchto tisků je pak podrobně popsáno, kde byly uloženy a jak se v průběhu staletí tyto ukazatele u daných prvotisků měnily.³⁸ Ani jedna z výše uvedených databází tedy nemá funkci mapy tak rozvinutou, jako portál Knihověda.cz.

³⁶ Bibliografie GW. Dostupné z: <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>

³⁷ International Short Title Catalogue. Dostupné z: https://data.cerl.org/istc/_search

³⁸ Mapa je součástí projektu MEI – Material Evidence in Incunabula. Projekt má představit fyzickou reprezentaci oběhu tisků v průběhu staletí. Databáze MEI má obsahovat informace o vlastnictví, dekoraci, vazbách, anotacích a jiných informacích, které mají pomoci ke geografické a chronologické dataci tisků z 15. století. MEI sdružuje poddatabáze: vlastníků prvotisků, geografických regionů s výše zmíněnou mapou a vlastnických institucí prvotisků. MEI mimo jiné také sdružuje informace o prvotiscích, jejichž existence byla známa, ale jsou nyní ztraceny (takové prvotisky obsahuje i Knihopis). Projekt MEI není ještě dokončen.

4.3.1.4 Zhodnocení portálu Knihověda.cz z pohledu autorky práce

Knihopis jako národní retrospektivní bibliografie vychází téměř sto let. Bibliografie cizojazyčných bohemik oslaví brzy 70. výročí. Ale až v roce 2020 se týmu vyvíjející portál Knihověda.cz podařilo dát výzkumu starých tisků a kodikologie určitou společnou platformu, veřejně přístupnou, vhodnou jak pro vědecký výzkum, tak pro zájem laický. Během pěti let, kdy grantová podpora probíhala, se podařilo dosáhnout toho, aby bibliografie Knihopis a BCBT byly konečně sjednoceny jako jeden společně provázaný projekt. Tak, jak to měl v úmyslu již Fr. Horák.

Při porovnání záznamů v bibliografické databázi Knihověda.cz s jejich primárními zdroji (KPS, BCBT) jsem zjistila, že ne všechny záznamy musí být zároveň v KPS i BDST.³⁹ To mě jako uživatele znejistilo. Uvědomuji si funkci portálu sloužící jako sjednocující virtuální platforma – záznamy nejsou vkládány přímo. Pro běžného uživatele to ale nemusí být zcela zřejmé a může být zmaten, pokud provede kontrolu svých výsledků ještě prostřednictvím databáze KPS. Protože v současnosti ani v budoucnu nebude probíhat snaha o vytvoření společné databáze, kam by obě instituce vkládaly společně záznamy přímo, je pochopitelné, že nynější varianta dodávání záznamů do portálu je nejlepším řešením. Financování programu NAKI umožnilo přijmout další externí spolupracovníky a zpracovat v rychlém čase velké množství nových záznamů (např. abecední dodatky) nebo upravit ty stávající. Došlo tím pádem k výraznému navýšení počtu záznamů v obou databázích. Zvláště u Knihopisu byly tyto externí síly potřeba. Objem knihopisných nezpracovaných záznamů byl z důvodu nízkého počtu personálu redakce Knihopis opravdu velký (redakce má k dispozici jeden celý úvazek). Skvělým krokem bylo navázání spolupráce KNAV a NK ČR s Masarykovým ústavem a Archivem AV ČR. Informace o rukopisném médiu vhodně doplňují údaje obou bibliografických databází a dává pohlédnout na naše písemnictví do roku 1800 jako na kompletní celek.

Převedení Encyklopedie knihy do elektronické online podoby zpřístupnilo toto obsahem výjimečné dílo opravdu všem zájemcům. Jak několikrát uvedli autoři projektu (Veselá, 2021), má právě tato služba největší návštěvnost z celého portálu. Je třeba vyzdvihnout snahu řešitelů projektu doplnit Encyklopedii knihy o co nejvíce doprovodných obrazových materiálů, které dávají uživateli lepší představu, o čem encyklopedické heslo pojednává. Momentálně Encyklopedie knihy obsahuje termíny spojené se starším knihtiskem do začátku 19. století. EK je tedy přizpůsobena svým časovým rozsahem zbylému obsahu portálu Knihověda.cz. Chápu,

³⁹ Příkladem je třeba záznam K 19945, vytvořený na konci listopadu 2021. Začátkem prosince 2021 byl tento záznam k nalezení v databázi KPS, ale nikoliv v BD portálu Knihověda.cz

že výsledek odpovídá zadání grantového projektu, a navíc by na větší rozšíření Encyklopedie knihy potřebovali více než stanovených pět let. Ale výzkum pokračuje stále vpřed a internetová Encyklopedie knihy snad bude doplňována o nové poznatky. Řešitelé by tak mohli přikročit i k tomu, aby se v EK objevila hesla, vysvětlující obecnou oborovou tematiku, např. co je vlastně knihověda, knižní kultura apod. Tím by doplnili souvislosti, spojené s tímto oborem a s hesly již do EK vloženými. Uveřejnit Encyklopedii knihy pod CC licenci zcela odpovídá současným snahám zpřístupnit výsledky vědeckého bádání všem zájemcům. Jde o tzv. otevřený přístup k informacím (Open Access). Právě tímto směrem se snaží jít poskytovatelé veřejných financí⁴⁰ a autoři portálu Knihověda.cz ukázali, že je tento otevřený přístup v českém vědecko-výzkumném prostředí možný.

Interaktivní mapa je z hlediska atraktivity portálu Knihověda.cz nejzajímavější. Ovládání není zcela intuitivní a uživatel může přehlédnout všechny možnosti využití nástroje, ale je k dispozici přehledná nápověda. Mapa splňuje funkci popularizační i výzkumnou.

Posledním prvkem portálu jsou Aktuality. Obsahuje novinky a informace, které spadají do oblasti zkoumání starých tisků. Ať už se jedná o konference nebo o vydání zajímavých publikací.

Kladnou stránkou je pro mne, jako uživatelku portálu, celkový user interface. Portál a všechny jeho funkce jsou na pohled moderní a když připočteme jeho rozvinutou nabídku funkcí (na rozdíl třeba od KPS), posouvá tento portál studium české knižní kultury do 21. století. Portál Knihověda.cz je dobrým příkladem, jak by se mohl obor knihověda, a potažmo celé studium knižní kultury, rozvíjet. Tedy nezaměřovat se jen na samotnou bibliografii (což je svým obsahem Knihopis a BCBT), ale stát se odrazovým můstkem pro mezioborové bádání (Voit, 2014). Pojetí knižní kultury, jakožto interdisciplinárního oboru, můžeme pozorovat i u výběru řešitelů projektu. Zde se spojila klasická knihověda s kodikologií. Tedy vědou, jež také zkoumá knižní kulturu, ale spadá do oblasti pomocných věd historických, ne do knihovnictví nebo knihovědy. Vědecké obory si blízké, přesto rozdílné. Řešitelé portálu tím vyšli vstříc modernímu bádání v písemném kulturním dědictví.

⁴⁰ Evropská komise a její grantové projekty *Horizon 2020* a *Horizon Europe*, v ČR je to *Národní politika výzkumu, vývoje a inovací České republiky 2021+*, která byla schválena vládou České republiky v r. 2020.

4.3.2 Knihověda.cz, USTC a VD 17 a jejich komparace

Kromě Knihovědy.cz existují i další bibliografické portály, zabývající se stejným obdobím vydání starých tisků jako Knihopis. Britský *The Universal Short Title Catalogue* je dalším úspěšným příkladem, jak nabídnout uživateli nejen jednotlivé záznamy, ale i vhodné nástroje, které mu usnadní jeho vědecký výzkum. Kromě toho je USTC speciální samotným obsahem databáze. USTC ukazuje, že není třeba pohlížet na bibliografii jen jako na soupis knih, ale že se s ní dá pracovat v širším měřítku, například formou dalších projektů, přímo provázanými s primárním zaměřením USTC. Tuto bibliografii lze brát jako úspěšnou ukázkou toho, jak se prvotní cíl programu může postupně rozšiřovat. První projekt USTC měl jako hranici rok vydání zkoumaných tisků 1601. Navazující projekt tuto hranici posunul na rok 1650. Dnes se pracuje na dalším posunu, tj. shromáždit záznamy o všech starých tiscích, vydaných do roku 1700 (Pettegree, c2021). Dalším bibliografickým portálem je německý VD 17. Na rozdíl od Knihopisu je zpracováván na základě koordinace několika knihoven. Projekt VD vyniká v digitalizaci tisků, která probíhá masovou formou. V rámci projektu byly vytvářeny nové nástroje pro co nejlepší ochranu digitálních dokumentů a jejich zpřístupnění. V následující kapitole představím USTC a VD 17 nejprve z obecného hlediska a následně se zaměřím na komparaci s českým bibliografickým portálem Knihověda.cz z pohledu *user experience*, tedy z pohledu uživatele, který tyto produkty používá. Jak by měli tvůrci, zaměřením na vytvoření *human-centered design* nebo také *user-centered design* produktu (design zaměřený na uživatele a jeho použití produktu) postupovat, určují i normy. Stanovují mimo jiné několik vlastností systému, u kterého byl použit *human-centered design* (ČSN EN ISO 9241-210, 2020): zvyšuje produktivitu uživatelů, je srozumitelný a snadno k použití, zvyšuje použitelnost (efektivnost, účinnost a uspokojení), jeho použití snižuje stres a uživatelské psychické nepohodlí, zvyšuje uživatelské zkušenosti a zvyšuje dostupnost pro uživatele se speciálními uživatelskými potřebami.

4.3.2.1. Projekt The Universal Short Title Catalogue (USTC)

Výzkum skotské univerzity St. Andrews. Jeho cílem je evidovat údaje o všech vydáních starých tisků v období 1450-1650. Internetové databázi předcházely dlouholeté výzkumy oddělení historie Univerzity St. Andrews. Tyto výzkumy se věnovaly tiskům, vydaných ve Francii před rokem 1601. Výzkumné skupiny pracovaly, stejně jako u Knihopisu, s knihou v ruce a navštívily přes dvě stě knihoven (Pettegree a Bruni, 2012). Po Francii následovala

bibliografie tisků, vydaných v Nizozemí, ve Španělsku a Portugalsku.⁴¹ Všechny zmíněné bibliografie vyšly tiskem, než se přesunuly do elektronické podoby.

Financování elektronického portálu USTC probíhalo formou vládní podpory od Rady pro výzkum v oblasti umění a humanitních věd (AHRC). Podporu od AHRC čerpal USTC celkem dvakrát.⁴² V letech 2015-2018 byl USTC příjemcem financí od Andrew W. Mellon Foundation, které USTC čerpal na svůj vedlejší projekt:

Preserving the World's Rarest Books

Program pro určení nejvíce unikátních raných tisků ve fondech kulturních institucí. Za jedinečné jsou považovány hlavně tisky, které přežily do dnešních dnů v jediném výtisku, což je až 30 % tisků, zanesených v katalogu USTC (Pettegree a Kemp, 2017). Instituce s USTC uzavře partnerství a ten následně analyzuje její fondy a vytvořený soupis tisků porovnává s informacemi ve své databázi. Poté vyhotoví seznam, řazený podle unikátnosti a je zcela na instituci, jak následně se seznamem naloží. Může například vybrat dané dokumenty k digitalizaci. Na webových stránkách USTC jsou pravidelně zveřejňovány krátké studie o tiscích, které odborníci USTC v rámci programu Preserving the World's Rarest Books zkoumali.

Další vedlejší činností USTC byla spolupráce se dvěma soukromými subjekty. Prvním bylo vydavatelství Brill (Nizozemsko), se kterým pracovníci USTC spolupracovali na úpravě dat pro databázi Book History Online, což je bibliografie publikací z oblasti knižní kultury a historie médií (UKRI, c2021). Druhým privátním subjektem byla společnost ProQuest. USTC fungoval jako zdroj pro vytipování vhodných starých tisků k digitalizaci. Digitalizované tisky byly zařazeny do databáze Early European Books (EEB), spravované společností ProQuest (ProQuest, 2016).

USTC soustředí svoji pozornost i na rozvoj samotných uživatelů databáze. V prostorách univerzity St. Andrews pořádá každý rok konferenci na různá témata, týkajících se starých tisků. Letní škola USTC nabízí účast na projektu pro zájemce z akademické sféry. Mimo jiné se zúčastní výše zmíněné konference. USTC je svojí činností velmi rozsáhlý a snaží se neustále rozvíjet, což je v takové oblasti jako je bibliografie velmi důležité.

⁴¹ Projekt University College of Dublin, který ve spolupráci se St. Andrews pořídil soupis bibliografie Španělska a Portugalska, rozšířený o tisky vydané v Novém světě či jinde ve španělském nebo portugalském jazyce v letech 1472-1700 (Pettegree a Kemp, 2017). Nejprve vyšla tištěná bibliografie, poté vznikla databáze *Iberian Books*. Data *Iberian Books* jsou odesílána do USTC. Stejně jako vedlejší projekt USTC, *Preserving the World's Rarest Books*, byla databáze *Iberian Books* financována grantem od Andrew W. Mellon Foundation of New York.

⁴² 2007-2011 - The Universal Short Title Catalogue: an analytical bibliography of all books published before 1601; 2012-2016 - The Universal Short Title Catalogue 1450-1650

4.3.2.2 Bibliografická databáze USTC

Již od prvotního sběru materiálu pro bibliografii tisků ve Francii vytvářeli vědečtí pracovníci ze St. Andrews vlastní bibliografické záznamy, které porovnávali s katalogy knihoven, dostupnými národními bibliografiemi dané země nebo s bibliografiemi, vzniklé v rámci vědeckých studií (Pettegree a Bruni, 2012). Tyto záznamy jsou dnes součástí internetové databáze USTC. Záznamy vytváří vždy USTC nově, i když je dostupný záznam v některé národní retrospektivní bibliografii. Záznamy jsou ve zkráceném tvaru. Stejně jako Knihověda.cz použil USTC k vytvoření databáze software založený na svobodných licencích.

Základní charakteristika databáze:

Momentálně obsahuje databáze USTC přes 820 000 záznamů publikací starých tisků, vydaných 1450-1650. Přes 220 000 má k záznamu připojený odkaz na plně digitalizovaný dokument. V roce 2021 proběhla aktualizace webového portálu včetně vyhledávacích formulářů. Dřívější verze se vyznačovala jedním formulářem na vyhledávání, nerozlišující jednoduchý a složený dotaz. Poslední verze vyhledávání je již rozložena jinak. USTC ji nazvala Explore a Search.

Vzhled webové stránky pro vyhledávání Explore je rozdělen na tři díly. Vyhledávací řádek, fasety a seznam záznamů s náhledy z digitální kopie tisku. Pro vyhledávací dotaz je možné použít booleovské operátory. Ovšem pouze, pokud je uživatel zná, protože nikde není k dispozici nápověda, jak s vyhledávacím dotazem pracovat. Fasety jsou rozděleny do 11 kategorií: rok vydání (včetně grafu, který ale nenabízí žádnou interakci), nastavení (zařadit i Lost Books a noviny), limity (digitalizované, Lost Books), autor, místo vydání, region, země, tiskař, formát, jazyk, předmětové heslo (celkem 42 hesel).

Vyhledávání *Search* se soustředí spíše na záznamy, které jich uživatel zná, protože může vyhledávat podle specifik, jako je číslo záznamu v USTC nebo USTC region či USTC předmět. Zde se předměty od faset mírně liší, pro vyhledávání jich nabízí 47. Když uživatel vepíše svůj dotaz do pole v *Search*, výsledek se zobrazí opět v *Explore*. Účelem *Search* je zřejmě umožnit uživateli sestavit složený dotaz, protože zatímco *Explore* nabízí jeden řádek a následné použití faset, *Search* obsahuje několik vyhledávacích řádku.

Zobrazení záznamu:

Záznam je rozdělen na 5 částí. V první části je zobrazena ukázka z digitální kopie tisku s upozorněním, že je použita licence CC. Následuje zkrácený popis tisku včetně přiděleného čísla USTC pro záznam. Hlavní autorita je v unifikované podobě. USTC autoritní záhlaví

nepřebírá, ale vytváří si vlastní. Ve třetí části je seznam digitálních kopií s propojením na depozitář, obsahující digitální kopii. Dále je uživateli k dispozici seznam institucí, o kterých je známo, že vlastní ve svých sbírkách vyhledaný tisk. V poslední části záznamu jsou tzv. Bibliographic References – seznam jiných elektronických bibliografií, které obsahují záznamy o stejném tisku, a to včetně odkazu do těchto databází. Databáze USTC zpřístupňuje záznamy z 11 databází prvotisků a starých tisků, žádná z nich není bohužel česká nebo slovenská.

4.3.2.3 Německý projekt VD 17

Německý projekt retrospektivní bibliografie *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* jsem vybrala ze dvou důvodů. Prvním je propojenost s německou knihovnědou. Z. V. Tobolka se inspiroval při přípravě celého knihopisného projektu právě v Německu a v upravené podobě převzal i popisná pravidla starých tisků. Druhým důvodem je časové rozhraní VD 17. Stejně jako II. díl Knihopisu obsahuje záznamy z let 1601-1700. VD projekty jsou zaměřené na tisky vydané v německy mluvících oblastech. Zohledňují mimo jiné dokumenty vydané v Česku, pokud byly napsány německy (Beyer, 2011). Kromě VD 17 je zpracovávána bibliografie 16. a 18. století (VD 16, VD 18).

Soupis bibliografie 17. století (1601-1700) se začal vytvářet v roce 1996. Od počátku byla bibliografie koncipována jako databáze (Herr, 2012). VD 17 je provozována v systému PICA. Projekt je koordinován třemi hlavními knihovnami: Staatsbibliothek zu Berlin - Preußischer Kulturbesitz, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, Bayerische Staatsbibliothek München. Spolupráce probíhá na regionální úrovni – každá z uvedených knihoven má přidělené regiony, a tudíž spravuje jen záznamy, dodané institucemi v dané oblasti. Knihovny by kromě záznamů měly dodat digitalizovaný tisk nebo alespoň jeho klíčové stránky (VD 17, [2018]). Bibliografie VD 17 byla financována nejprve německou grantovou agenturou DFG, dnes její provoz udržují tři výše zmíněné koordinační knihovny. U tohoto projektu proběhla spolupráce se společností Google, stejně jako v případě Knihopisu – KPS. Nyní má databáze VD 17 přes 300 tisíc záznamů, odkaz na digitalizovaný tisk má přes 200 tisíc záznamů.

VD 17 je úzce spojeno se svými sesterskými projekty VD 16 a VD 18. Tisky do VD zpracovávající knihovny podle chronologie, čímž je jasné určeno, do které VD databáze má být tisk zařazen. Tím je dáno, které knihovny se postarají o jeho zpracování. Navíc zaměření VD bibliografií na německy mluvící země nemusí tolik zohledňovat jazykové kritérium tisků jako Knihopis, který se musí rozhodnout, zda tisk do Knihopisu opravdu spadá nebo zda by jej měla

zpracovat bibliografie cizojazyčných bohemik BCBT (Mach, 2012). Nejstarší ze všech tří projektů je zaměřen na bibliografii tisků 16. století (1501-1600). Svými záznamy do databáze přispívají knihovny z celého světa (celkem 333 knihoven včetně českých). Hlavním koordinátorem je Bayerische Staatsbibliothek München (BSB). Dvoufázový projekt VD 16 posloužil jako pilotní projekt pro masovou digitalizaci starých tisků (Brantl et al., 2009). Účastníkem tohoto pilotního projektu byla společně s VD 17.⁴³ Za tímto účelem jsou institucím poskytovány veřejné finance i dnes.⁴⁴ Pilotní fáze projektu VD 18 byla spuštěna 2009 a byly do něj zařazeny i časopisy. Od svých předchůdců se liší tím, že hromadná digitalizace plných textů a jejich dostupnost byla od počátku jedním z hlavních cílů projektu, lze to vidět v samotném názvu projektu – *Digitalisierung und Erschließung der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 18. Jahrhunderts (VD 18)*. Další stanovené cíle pro VD 18 jsou trvalá dostupnost digitálních kopií v síti a testování standardů národní bibliografické katalogizace (Fieseler, 2016). Rozdíl mezi VD 18 a VD 16/17 je i v katalogizaci. VD 18 funguje v síťovém prostředí zúčastněných knihoven (regionálních souborných katalogích), např. Gemeinsamen Bibliotheksverbund (GVB), Bayerischen Verbundkatalog a Südwestverbund (SWB) a nemá tedy jednu společnou bibliografickou databázi (Bürger et al., 2008). Momentálně je 21 účastníků projektu. Předpokládané množství tisků 18. století pro zpracování je 600 000. K červnu 2020 jich byla zpracována necelá polovina.

Kromě uvedených databází VD 16, 17 a 18 existuje i samostatná databáze VDLien, shromažďující německy psané pamflety písní. Obsahově má doplnit právě databáze VD 16, 17 a 18. Jsou dostupné záznamy pouze s připojenými plně digitalizované texty. Zpřístupněny jsou písně ze 16.-21. století.

4.3.2.4 Bibliografická databáze VD 17

Databáze se odlišuje od projektů VD 16 a 18 vlastním informačním portálem. VD 18 nemá žádnou informační stránku, pouze zpřístupněnou databázi s krátkým shrnutím o projektu. VD 16 má sice vlastní záložku na webu knihovny BSB, ale tímto umístěním jsou informace o VD 16 v podstatě ztraceny mezi množstvím informací o jiných záležitostech BSB. VD 17 má naopak vytvořený vlastní informační portál, který pro přístup do databáze nabízí odkaz. Uživatelé jsou tak nabídnuty veškeré základní údaje, které by mohl potřebovat, a to na jednom místě. Hned na titulní straně například zjistí, kolik záznamů databáze VD 17 obsahuje a kolik

⁴³ *Digitalisierung der in nationalen Verzeichnissen nachgewiesenen Drucke – VD 16/ VD 17 (2006-2008)*

⁴⁴ Příkladem je grant VD 17: *Digitalisierung der Drucke des 17. Jh der Sammlung Günderrode. Ein Beitrag zum Masterplan des VD 17*, udělený Technische Universität Darmstadt v roce 2019.

jich bylo doplněno za současný rok. Dále je možné se seznámit se samotným projektem a instrukcemi, jak se knihovny mohou do projektu zapojit. Poslední položkou v nabídce informačního portálu VD 17 jsou kontakty na koordinační knihovny včetně odpovědných osob.

Základní charakteristika databáze:

Všechny VD databáze mají téměř jednotné uživatelské rozhraní. U bibliografické databáze VD 17 má uživatel na výběr mezi jednoduchým a rozšířeným vyhledáváním. U jednoduchého dotazu lze využít jednoho řádku a zpřesnit vyhledávání pomocí booleovských operátorů, které jsou k dispozici v nabídce. Vyhledat se může i v indexu databáze. Vždy je třeba zadat alespoň krátký řetězec znaků, není tedy možné procházet veškeré záznamy v databázi. Uživatel musí mít nějakou indicii, podle které chce vyhledávat. Vyhledávání se dá zúžit pomocí dalších termínů: *Název, Autor, Tiskař, Místo, Číslo VD-17, Přispěvatel* a další (celkem je 23 vyhledávacích termínů). Záznamy lze řadit podle relevance nebo roku vydání. Velmi zajímavou možností vyhledávání je zadat konkrétní knihovnu, která by měla tisk vlastnit. Jedná se o knihovny, které navázaly v rámci projektu spolupráci a jejichž záznamy jsou tedy součástí databáze VD 17. *Fuzzy vyhledávání* umožňuje vyhledávání odolné vůči chybám – kromě výsledků shodných s dotazem předkládá uživateli i výsledky asociativní či implicitní. Uživatel si může určit, zda chce zobrazit záznamy pouze s plným textem. V rozšířeném vyhledávání má uživatel k dispozici tři vyhledávací řádky a k tomu samostatně ještě řádek pro rozsah doby vydání publikace.

Zobrazení záznamu:

Záznam VD 17 se skládá ze 4 částí. Záhlaví je tvořeno přiděleným číslem pro záznam v databázi VD 17 (např. VD 17 23:314002Z). Následuje odkaz na digitalizované klíčové stránky díla (ty mají všechny záznamy) a na případnou digitální kopii celého tisku (ty mají jen vybrané záznamy). Druhá část záznamu obsahuje popis samotného tisku (autor, název, doplňující poznámky atd.). Třetí část se zabývá jmennými a věcnými autoritami, spojenými s tiskem. V poslední části záznamu jsou vyjmenovány knihovny, mající tisk ve fondu, a to včetně signatury dokumentu.

4.3.2.5 Porovnání bibliografických portálů se zaměřením na bibliografické databáze

Portály Knihověda.cz, USTC a VD 17 jsou tři příklady grantových výstupů z různých zemí a v různých jazycích. Zaměřila jsem se na několik aspektů, kterými by se měli tvůrci webových portálů při tvorbě zabývat a zda byly uplatněny u těchto tří portálů. Pozornost je věnována především části, kterou mají všechny tři portály, tedy bibliografickou databázi a její vyhledávací rozhraní.

Uživatel

Všechny portály je třeba brát komplexně. Tak, jak portál jeho tvůrci pojali, je pro uživatele vodítkem, zda tvůrci portálu mysleli při jeho vytváření na uživatele a jeho prožitek z použití. Portál je pro zlepšení *user experience* důležitým prvkem (Morville a Callender, 2010). Je třeba použít již zmíněný *human/user-centered design*.⁴⁵ Takto navrhnutý systém obsahuje mimo jiné základní informace, které by měly všechny tři bibliografické portály poskytovat. Webový portál by dále měl o dostupných databázích a nástrojích nejen informovat, ale především je uživateli přímo zpřístupnit. Dalším bodem je obecné informování o projektu či produktu, kterému se portál věnuje. Součástí těchto informací je i přehled osob, jejichž spolupráce umožnila vznik portálu a kontakty. Zpřístupněním zmíněných informací umožní portál uživateli dozvědět se více o organizaci, která portál vytvořila, podporuje v něm touhu po objevování a průzkumu (jak o samotných tvůrcích, tak o hledaném tématu výzkumu). Posiluje tím komponent důvěry, který je pro uživatelskou použitelnost důležitý. Důvěru lze získat třeba jen uveřejněním zmíněných jmen a kontaktů odpovědných osob (Marsh, 2019). Důvěryhodnost dodává i samotný zpracovatel, v tomto případě významné výzkumné instituce a vládní grantová podpora. Uživatel má pak pocit jistoty, že jeho výsledky hledání jsou opravdu relevantní. Snadné použití dostupných nástrojů portálu a ní spojená efektivita může zanechat v uživateli vysoce pozitivní dojem a tím si zaručit jeho opakované využití portálových služeb.

Uživatel nemá být jen veden, ale být i součástí rozhodování. Tyto otázky spadají do problematiky personalizace. Je uživateli umožněno něco měnit? Má k dispozici uživatelský profil, který může upravovat podle svého? Ovlivňuje personalizace nějak jeho vyhledávání? Může se uživatel v případě problému na někoho obrátit? Může se nějak podílet na úpravě portálu? Tato interakce mezi uživatelem a portálem, potažmo jeho tvůrci, může jednak zvýšit

⁴⁵ Carol M. Barnum jej ve své knize definuje jako design zaměřený na uživatele, což je proces, při němž jsou uživatelské zkušenosti zabudovány do produktu pomocí včlenění uživatelského výzkumu do celého procesu vývoje. (Barnum, 2021).

uživatelský prožitek, jednak umožní provozovateli získat nepředpokládané poznatky (např. vzniklé chyby, kvůli kterým jej uživatel kontaktuje).

Uživatel je ten, pro kterého jsou bibliografické portály tvořeny. Pro jeho potřebu. Kdo je cílovou skupinou Knihověda.cz, USTC a VD 17? Jsou to především badatelé provádějící výzkum, dotýkající se určitým způsobem starých tisků nebo knižní kultury. Obsahově tuto potřebu všechny tři portály splňují, můžeme je pokládat za užitečné. Podmínku informování o projektu splnily všechny tři portály, pozitivem je dostupnost těchto informací ve dvou jazycích (Knihověda.cz v češtině a angličtině, VD 17 v němčině a angličtině). Výjimkou je USTC, ten nabízí pouze anglický jazyk. Pro kontakt je nabídnuta e-mailová adresa nebo profil projektu na sociálních sítích (kromě VD 17), USTC kontakt s uživatelem zprostředkovává přímo na webovém portálu prostřednictvím formuláře.

VD 17 poskytuje možnost uživatelského účtu, který lze částečně personalizovat (přednastavení některých kritérií pro vyhledávání, jazyka apod.). To je i případ dlouhodobé historie vyhledávání, kterou VD 17 může s pomocí uživatelského účtu zachovat, bibliografická databáze starých tisků Knihovědy.cz dokáže zaznamenat pouze krátkodobou historii vyhledávání a USTC dokonce historii neuchovává vůbec. Žádná z uchovaných historií neovlivňuje přímo uživatele budoucí výsledky vyhledávání, protože historie není využívána k návrhům na vyhledávání, zaměřené na určitého uživatele (Morville, a Callender, 2010).

Interakce mezi uživatelem a provozovatelem portálu pro potřebu pomoci je možná s odstupem. Není dostupná funkce live chatu, kterým by uživatel komunikoval s uživatelskou podporou v reálném čase. Šanci uživatele podílet se určitým způsobem na tvorbě portálu umožnila Knihověda.cz třemi způsoby. Zveřejnila kontakt pro nahlášení chyby, jež je k dispozici v dolní liště bibliografické databáze. Není uvedeno, jestli se se na tento kontakt má hlásit chybovost provozu databáze/portálu nebo jestli jde o obsah. Pro dotazy nebo připomínky k obsahu databázi existuje v horní liště *Zpětná vazba*. Jedná se o formulář, kterým se uživatel spojí s provozovatelem a může si určit, jestli chce na svoji připomínku od provozovatele odpověď. Posledním způsobem, jak může uživatel přímo ovlivnit úpravy v databázi je nahlášení chyby určitého záznamu. Jde o formulář pro nahlášení možné chyby v bibliografických záznamech. Toto hlášení chyby je k dispozici přímo v samotných záznamech. Na portálu USTC je možné využít již zmíněný kontaktní formulář, který je univerzální a lze ho pravděpodobně využít i k nahlášení chyb. VD 17 je možné nahlásit jakékoliv připomínky pouze přes emailovou adresu portálu.

Design

Grafický design je to první, s čím se uživatel na webovém portálu setká, estetický zážitek je tedy důležitý. Je to forma komunikace mezi uživatelem a produktem (McKay, 2013). Je to ale spojení vzhledu a interakce mezi uživatelem a systémem, která přináší dobrou uživatelskou použitelnost (Morville a Callender, 2010). Uživatel by neměl být přehlcen, jak vizuálně, tak nabídkou funkcí. Funkcí může být více, ale uživatel by měl možnost je využít jen v případě potřeby a ne povinně. V případě Knihovědy.cz, USTC a VD 17 jsou základem designu bibliografické databáze a jejich vyhledávání. Druhou podstatnou položkou, u které je třeba zachovat tyto designové principy, je oblast s novinkami. Novinky jsou pro uživatele zdrojem nových informací z oboru, ale ani jeden portál nemá zcela uspokojivé rozhraní. Neumožňují totiž v přehledu vyhledávat a uživatel má tak obtíže dostat se k těmto informacím zpětně. BD nenabízí přejítí přímo do seznamu sekce *Aktuality*, uživatel se musí prokliknout přes jednu ze tří zveřejněných aktualit na titulním webu portálu. USTC má vlastní sekci *News*, ale má zkombinované novinky USTC a projektu Preserving the World's Rarest Books, takže pokud chce uživatel zjistit jen ty informace, týkající se projektu USTC, nelze je nijak vyselektovat, musí zkontrolovat veškeré novinky na stránce. Jednoduché vyhledávání by situaci v sekci novinek velmi uživatelsky zjednodušilo.

Vyhledávací rozhraní je komplexní adaptivní systém, které by se měl přizpůsobit kontextu a být multidisciplinární, pokud má být považován za vhodně navržený. Všechny tři bibliografické databáze tuto podmínku splňují. USTC a BD⁴⁶ jsou vzhledově i nabídkou nástrojů odlišné od VD 17. První dva jmenované fungují jako otevřené vyhledávací nástroje a s ním spojené rozšířené možnosti použití uživatelem. Bibliografická databáze VD 17 je zpřístupněna v OPAC katalogu, nabízející základní funkce, na což lze dnes nahlížet jako na nedostatečné.

Peter Morville a Jeffery Callender vyjmenovali ve své knize, věnující se vyhledávacímu rozhraní v informačních systémech, několik designových návrhů (Morville a Callender, 2010) a některé z nich využívají i bibliografické databáze BD, USTC a VD 17:

- **Automatické doplňování slov**

Když uživatel chce začít vyhledávat dokumenty a má nějakou indicii, vepíše ji do vyhledávacího řádku. Automatické doplňování slov nabídne uživateli názvy dokumentů, které

⁴⁶ Bibliografická databáze bohemikálních tisků portálu Knihověda.cz.

urychlí nalezení správného dokumentu a snižuje chybovost uživatelského psaní vyhledávacího dotazu. Automatické doplňování používá BD (Knihovněda.cz).

- **Rozšířené vyhledávání**

Pojetí, které přijaly všechny tři databáze. I když má uživatel k dispozici vyhledávací řádek a fasety, je mu nabídnuta i druhá varianta. Formulář pro rozšířené vyhledávání se může zdát uspořádanější a přehlednější, tedy vhodnější, pokud má uživatel jasné požadavky, co vyhledávat. Navíc rozšířené vyhledávání může nabídnout některé kategorie vyhledávání navíc. Příkladem může být BD a jeho kategorie formát dokument, který v jednoduchém vyhledávání v nabídce není. U USTC bychom rozšířené vyhledávání nenalezli, nabízí spíše vyhledávací formulář jednoduchý (Browse) a jednodušší (Search). Zajímavostí je, že v předešlé verzi portálu⁴⁷ operovala bibliografická databáze pouze s jedním formulářem pro veškeré vyhledávání. Šlo o zajímavou koncepci, kdy byl uživatel ušetřen rozhodováním, který formulář pro svůj dotaz zvolit. Mohl si vybrat vyhledávání podle primární databáze (záznamy USTC čerpají z několika bibliografických zdrojů, stejně jako BD). Tuto možnost současné vyhledávací rozhraní nenabízí. Rozšířené vyhledávání VD 17 je podobné tomu v BD, místo formátu je však rozšířeno o rozsah roku vydání. Ve VD 17 lze zadat pouze tři různé kategorie (tři vyhledávací řádky), zatímco v BD není uživatel počtem řádků nijak omezen. V BD je třeba vyhledávací operátory vepsat uživatelem, VD 17 má operátory v rolovací nabídce, stačí tedy jen vybrat.

- **Řazení výsledků**

Algoritmy pro řazení výsledků musí uživateli přinést to nejlepší z výsledků hned na začátku seřazených výsledků vyhledávání. Je to klíčové jak pro uživatele, tak pro vyhledávání, které by mělo být rychlé, efektivní a hlavně jednoduché. Tyto vyhledané výsledky určují další směr vyhledávání. Pro uživatele bibliografické databáze je primárním řazením relevance. Cílem algoritmů pro toto řazení je získání relevantní informace, která se formálně nebo věcně shoduje s uživatelským dotazem (Jonák, 2003-). To zajišťují algoritmy, přiřazující klíčová slova z dotazu k obsahu a metadatům vyhledávaných dokumentů (Morville a Callender, 2010). Další třídění výsledků se zaměřuje na datum vydání tisků⁴⁸, jméno autora a často i na místo vydání.

⁴⁷ Předešlá verze byla dostupná do první poloviny roku 2021.

⁴⁸ V jiných oblastech není třídění podle data považováno za příliš přesné, ale myslím, že v knihovnických katalózech a bibliografiích je toto řazení považováno za objektivní.

Všechny zmíněné řazení výsledků je součástí vyhledávacího rozhraní BD a USTC. U VD 17 je tato nabídka omezena na relevanci a datum vydání.

- **Fasetové vyhledávání**

Navigace, umožňující uživateli počáteční dotaz výrazně zpřesnit a pomocí několika jednoduchých kroků se dostat k, pro něj nejrelevantnějšímu, výsledku. Využívá metadata obsahu databáze. Fasety fungují jako logické vyhledávací operátory, aniž by musel být dotaz formulován uživatelem do vyhledávacího formuláře. Uživatel si potřebné komponenty vybere z přehledné nabídky. V průběhu zpřesňování dotazu mohou mít jednotlivé fasety v nabídce více pojmů, aniž by to uživatel očekával, může se tedy lépe zamyslet na svém dotazem – fasety mu tak dávají nahlédnout na širší kontext dotazu a ubírat se jiným směrem, než původně zamýšlel. A to přehledným způsobem. Další důležitou vlastností fasetové vyhledávání je předání určité kontroly uživateli – personalizace. Uživatelé komunikují s databázovými daty a zcela samostatně si určují, co je relevantní pro jejich konečný výsledek. Dalším kladem fasetového vyhledávání je nepotřebnost zadání dotazu do vyhledávacího řádku. Pokud nemá uživatel jasno o názvu či klíčovém slovu, může začít přímo zadávat fasety. Tím postupně snižuje výsledky vyhledávání, aniž by on sám musel něco vepsat do vyhledávacího řádku. Tuto metodu lze uplatnit jak u BD, tak u USTC, protože obě tyto bibliografické databáze fasety ve svém vyhledávacím rozhraní uživateli nabízí. Ve VD 17 je filtrování výsledků založeno na třech možnostech – zpřesnění jazykem dokumentu, druhu dokumentu a asociaci viz také. Viz také je nabídka termínů, vztahující se k záznamům v seznamu výsledků. Nejde však vždy o vylučovací metodu, při použití viz také se může počet vyhledaných dokumentů snížit i zvýšit.

Všechny výše zmíněné designy vyhledávání nejsou pro uživatele dostatečné, pokud jsou postaveny samostatně. Právě jejich kombinace vytváří celek uživatelského rozhraní a umožňuje vysokou uživatelskou použitelnost a lepší uživatelský prožitek. A to jak při zobrazení pomocí počítače, tak i mobilních zařízení. Uživatelské rozhraní musí být přizpůsobeno tomuto typu zařízení, aniž by byla ztracena použitelnost. U mobilních zařízení je jednou z problematik velikost displeje a snadné naučení použití uživatelem (Krug, c2014). Mobilní rozhraní BD odpovídá obsahem a nástroji počítačovému rozhraní, pouze uspořádané pro menší obrazovku (fasety jsou skryté v rolovací nabídce). Jsou k dispozici odkazy na digitalizovanou verzi starých tisků. V mobilní verzi USTC tato položka dostupná není. U počítače má USTC fasetu pro zúžení výsledku vyhledávání *Limits*. Ta se mimo jiné uživatele ptá, zda chce zobrazit jen digitalizované dokumenty. V mobilním rozhraní databáze se tato faseta nenachází. VD 17 je na

mobilním zařízení funkční, nevýhodu může být, že rozhraní je totožné s počítačovým a na malé obrazovce mobilního zařízení je tak hůře čitelné písmo (příliš malé) – jedná se tak o tzv. neresponzivní web (Pavlíček, 2015).

Přístupnost

Přístupností se v případě webových stránek myslí primárně na uživatele se specifickými potřebami, např. zrakové nebo sluchové omezení či kognitivní poruchy. Tito lidé jsou uživateli, kteří pro použití webových rozhraní potřebují asistenci. Na tyto uživatele je třeba myslet již při vytváření webu. Webové rozhraní je pak přizpůsobeno jak běžným uživatelům, tak těm se specifickými potřebami, kteří pro „čtení“ webové stránky používají asistivní technologie.⁴⁹ Při řešení problematiky webu pro uživatele se specifickými potřebami často vývojáři a designéři zlepšují přístupnost i pro běžné uživatele (Cerniňáková, 2020-). Vzhledem k rozmanitosti potřeb přístupnosti nelze vytvořit webové rozhraní, které by vyhovovalo všem uživatelům se specifickými potřebami (Thatcher, 2006). Pro zjištění přístupnosti jednotlivých bibliografických portálů jsem použila běžně dostupné nástroje, které jsou pro získání základní představy dostatečné.

Zrakově postižené uživatele můžeme rozdělit na nevidomé, slabozraké uživatele a uživatele s poruchami barvocitu (Cerniňáková, 2020-). Barvoslepí uživatelé nemohou vnímat informace prostřednictvím barev. Použitím rozšíření pro webový prohlížeč Google Chrome, *Let's get color blind*⁵⁰, jsem prozkoumala rozhraní bibliografických databází. U BD byla problematická červená barva, která je primárním barevným motivem celého portálu Knihověda.cz. Pro uživatele s poruchou barvocitu pak nemusí být rozeznatelné, co se řadí mezi aktivní prvky webové stránky, protože splývají kvůli stejnému kontrastu písmen. USTC má velmi vhodně zvolené barvy, základem je černá a šedá na bílém pozadí, aktivní prvky jsou výraznou modrou, která je i při potížích s vnímáním modré barvy jasně rozeznatelná. VD 17 má barevné rozhraní velmi podobné USTC, ale ne v tak výrazném spektru. Proto je vnímání modré barvy horší, ale na rozdíl od BD má v případě textu různý kontrast, takže je možné rozlišit jednotlivé aktivní prvky. Nevidomí uživatelé používají odečítače obrazovky, slabozrací mohou použít lupu obrazovky (asistivní softwary, oba jsou v nabídce operačního systému Windows). Všichni zmínění uživatelé, spolu s uživateli s tělesným postižením, často

⁴⁹ Asistivní technologie jsou nástroje, které mají pomoci ke zlepšení fyzických nebo duševních funkcí hendikepovaných jedinců. Do AT spadají pomůcky pro zlepšení funkčních schopností včetně rehabilitačních nástrojů, nebo služby, zvyšující samostatnost a kvalitu života

⁵⁰ Simulátor, založený na fyziologii, který je ukázkou chybějícího vidění barev. Byl vytvořen na Instituto de Informática, Universidade federa do Rio Grande do Sul.

nepoužívají k ovládání myš, ale jinou alternativní pomůcku. Například počítačovou klávesnici. Je důležité, aby to vývojáři předvídali a webové rozhraní uzpůsobili. Použití odečítače, jehož výstupem je hlasový přednes obsahu počítačové obrazovky, je velmi vázáno na správně strukturované nadpisy a odkazy. Ty jsou pak pro odečítače jasně definované, a tím i pro uživatele, protože mu je odečítač sdělí. Ten pak pomocí klávesnice provádí potřebné akce. Kromě předčítače ve Windows se nabízí program JAWS nebo NVDA. Program NVDA je poskytován zdarma a lze ho uložit na přenosný disk. Kvůli složitosti systému je nejlepší přenechat testování webového obsahu skutečnými uživateli se specifickými potřebami – tedy uživateli s pokročilými znalostmi práce s odečítačem obrazovky a nejen persony⁵¹ (Testování přístupnosti webových stránek, 2015).

Pro použití lupy je třeba, aby stránky byly navrženy přehledně. Při velkém zvětšení by totiž působily zmateně a uživatele odradily od jejich použití. Lupa systému Windows kromě zvětšení zpřístupňuje hlasovou simulaci právě prohlížené stránky. Tento hlasový popis není zcela spolehlivý, má tendenci nečíst plynule a přeskakovat na různé části stránky. Dalším vodítkem, jak uživatelům usnadnit použití webových stránek je popsání obrázků alternativními popisky. Alternativní popisky fungují jako náhrada za grafické zobrazení, takže např. nevidomí uživatelé zjistí sluchem, co je obsahem obrázku. Pro prozkoumání alternativních popisků bibliografických databází jsem zvolila nástroj *Web Developer*.⁵² Ani jedna databáze neobsahuje velký počet obrázků. U BD je primárně zobrazeno logo databáze v levém horním rohu (logo slouží také jako odkaz na domácí stránku celého portálu). U některých záznamů je digitalizovaná kopie papírové karty bibliografického záznamu. Tyto obrázky jsou alternativním textem doplněny. U některých záznamů je zobrazen náhled stránky digitalizovaného dokumentu, který funguje jako link do databáze Google Books a nemohou tedy mít alternativní popisky. USTC nemá alternativní popis loga v levém rohu nahoře nebo popis náhledů, v detailním zobrazení bibliografického záznamu je popsán ukázkový obrázek z digitalizovaného tisku. Tento popis je velmi stručný: „Title-Page of the Edition“. Tedy žádný popis vztahující se k jednotlivým ilustracím. Nejpropracovaněji ze všech tří bibliografických databází působí VD 17. Nemá alternativní popisek u loga, jenž je v pravém horním rohu, což může na uživatele působit nestandartně (Jašprová, 2008). Zato poskytuje popisky u jazyka (v jakém jazyce zobrazovat portál), u ikon pro nápovědu a v seznamu publikací. V seznamu tak uživatel pohodlně zjistí, jestli záznam pojednává o dokumentu, personě či korporaci – rozlišení

⁵¹ Persony jsou fiktivní lidé, jejichž chování bylo vyvoděno z výzkumu o cílových uživateli produktu, aby dali vývojářům představu o chování těch, kteří budou produkt používat. Testování však musí probíhat se skutečnými lidmi (Barnum, 2021).

⁵² Vyvinuto web developerem Chrisem Pederickem pro použití v Google Chrome.

mezi bibliografickým záznamem a autoritou. V těle záznamu jsou ještě k dispozici popisky polí jmenných a věcných hesel a permanentního linku.

K uživatelům se speciálními potřebami spadají i ti se sluchovými problémy, kteří primárně využívají zrak (včetně seniorů) nebo zařízení Braillovský řádek (hluchoslepí). Ani v jedné bibliografické databázi však dokumenty v multimediální formě nejsou dostupné.

Důležitost přístupnosti zmíněných bibliografických databází udává mimo jiné fakt, že jsou vytvářeny knihovnami. Knihovny jsou veřejné instituce, které by měli zpřístupňovat své služby všem uživatelům, tedy i těm, kteří mají nějaké omezení. A protože se uživatelé pohybují především v online prostoru, měla by knihovna své online nástroje (tedy webové stránky knihovny a online katalog) přizpůsobit i uživatelům, kteří využívají speciálních pomůcek (Krug, c2014). V České republice je přístupnost k webovým stránkám stanovena zákonem č. 99/2019 Sb., jehož cílem je právě zajištění možnosti použití webových stránek a mobilních aplikací osobami se specifickými potřebami (Zákon č. 99/2019 Sb., 2019). Uživatel si musí být vědom, že se tento zákon vztahuje na webové portály České republiky, nikoliv na zahraniční.

Shrnutí

Při porovnání bibliografických databází BD, USTC a VD 17 se stanovenými kritérii můžeme pozorovat důležitost nových vyhledávacích nástrojů, které posouvají uživatelskou použitelnost výrazně vpřed. BD a USTC se tak mohou více soustředit na sestavení vyhledávacího dotazu a následnou relevanci výsledků, zcela v režii uživatele. Tím se rozvíjí personalizace uživatele. VD 17 sice nemá možnosti vyhledávacího rozhraní pomocí faset, nabízí ale personalizaci také, i když jiného druhu – uživatelský účet. Všechny tři databáze jsou dostupné v podobě rozhraní mobilních zařízení. Přístupnost bibliografických databází pro osoby se specifickými potřebami se nehodnotí snadno. Všechny tři databáze jsou v základě přístupné, ale mohly by se těmto uživatelům ještě více přiblížit – doplnit více a přesněji alternativní popisky, zamyslet se více nad barevným rozhraním webu apod. VD 17 je v těchto ohledech přístupnější než BD a USTC.

4.3.3 Možnosti budoucího vývoje Knihopisu

Projekt Knihopis by se měl v budoucnosti více „propagovat“. U retrospektivní bibliografie to není snadný úkol, protože je pravděpodobné, že osloví jen určitý okruh zájemců. Uspořádáním konferencí na téma knižní kultury je skvělou příležitostí seznámit se s odborníky z oblasti literatury nebo i etnologie a dějin umění, kteří mají co říci k dějinám knižní kultury a jsou potencionálními spolupracovníky ve výzkumu v této oblasti. Tato spolupráce by měla ideálně vést ke společným projektům, podpořených z grantových financí. V budoucnu bude nezbytné pokračovat ve společné činnosti mezi Knihopisem a BCBT. Až spojení těchto dvou bibliografií dává celkový pohled na bohemikální produkci 1501-1800. Spolupráci si pracovníci obou bibliografií vyzkoušeli při projektu Knihověda.cz, a ta dopadla úspěšně. Navíc, při společné žádosti o grant by měli pravděpodobně vyšší možnost úspěchu než samostatně.⁵³ Existuje několik bibliografií, které Knihopis přímo doplňují a jejichž spojení s knihopisnou databází by bylo logickým navázáním na jeho dosavadní činnost. Jedná se o bibliografii 19. století, bibliografii úředních tisků, bibliografii kramářských písní a bibliografii švédské knižní kořisti.

Národní retrospektivní bibliografie 19. století

Základy bibliografie byly již v práci představeny (viz kapitola 3.1). Protože byla bibliografie od začátku zamýšlena jako nástupce Knihopisu, je ideálním kandidátem pro rozšíření jeho působnosti. Bibliografické záznamy jsou koncipovány stejně, jako u Knihopisu a BCBT. Bibliografie 19. století byla zpracovávána dlouhá desetiletí a má pouze jeden výstup (digitalizovaný lístkový katalog). Převedení bibliografie do databáze a její následné zpřístupnění by doplnilo chybějící evidenci tisků vydaných po roce 1800.

Bibliografie úředních tisků

Soupis vyhlášek, patentů a dalších úředních dokumentů. Bibliografie byla pořizována souběžně s Knihopisem. Nikdy nebyla vydána tiskem, i když to bylo plánováno (Horák, 1973). Nebyl zveřejněn ani v papírové ani elektronické podobě. Jejich zpracování by bylo jistě obtížné, ale jsou vynikajícím zdroje pro výzkum v oblasti historie a knižní kultury. Malá část je pojata do základní řady Knihopisu – jde o heslo Artikulové/Artykulová (Bohatcová, 1996).

⁵³ To se potvrdilo získáním dalšího společného grantu, věnující se zpracování a zpřístupnění české knižní ilustrace z raného novověku.

Digitální knihovna kramářských tisků Špalíček

Databáze kramářských tisků, spravovaná Knihovnou Národního muzea. Knihopis obsahuje kolem 5 000 záznamů kramářských písní (Stražilová, 2007). Z popisu bibliografie 19. století byly Fr. Horákem záznamy kramářských tisků vyčleněny a jejich zpracováním byla pověřena právě Knihovna Národního muzea (Ryšavá, 1998). Databáze zpřístupňuje bibliografický popis dokumentů a digitalizovanou podobu tisků. Obsahuje přes 6 000 záznamů. Možné propojení se nabízí jako export dat z databáze KPS (nebo BD portálu Knihověda.cz) do Špalíčku, spravované Národním muzeem ČR.

Švédská knižní kořist z Čech a Moravy 1646-1648

Bibliografický a informační portál vytvořený Lenkou Veselou z Knihovny Akademie věd ČR.⁵⁴ Zpřístupňuje výsledky výzkumu o dochovaných knihách, odvezených z Čech a Moravy během třicetileté války. Krátké bibliografické záznamy jsou doplněny o referenční literaturu, včetně Knihopisu. Reference na Knihopis je doplněna hypertextovým odkazem do Bibliografické databáze starých tisků portálu Knihověda.cz. Obě databáze jsou tedy určitým způsobem již propojeny. Kromě popisu starých tisků se věnuje databáze přiřazování jednotlivých dokumentů k jejich původním majitelům. V obou bibliografiích najdeme část bibliografických záznamů, věnující se stejným dokumentům, protože s pomocí I. Collijna byl pořízen soupis některých knih v českém jazyce, uložené ve fondech švédských knihoven. Švédská kořist je svým zaměřením možná až příliš specifická, ale rozhodně by měli zvážit pracovníci obou bibliografií vytvoření alespoň společné studie nebo vystoupení na konferenci, kdy mohou použít data z obou bibliografických databází.

Změna proběhne v technických parametrech databáze KPS. Protože ve výhledové době bude ukončena podpora systému Aleph, bude třeba převést databázi KPS do nového systému. To se ostatně týká i BCBT v systému Clavius, jehož vývoj skončil v roce 2020 (Cerniňáková a Jansová, 2019). Je možné, že stávající záznamy bude třeba nějakým způsobem editovat. Tyto změny nepřímo ovlivní i portál Knihověda.cz. Bude třeba znovu nastavit propojení mezi VuFind a primární databází.

I v budoucnu bude samozřejmě třeba zpracovávat papírové lístky se záznamy, na které se zatím nedostalo, redigovat ty, jež už jsou v databázi, dohledávat současné majitele tisků a

⁵⁴ Dostupné z: <https://knizni-korist.cz/>

přemýšlet, jestli se náhodou nejedná o duplicitu. Bibliografie rozšířila své působení do více oblastí vědeckého zájmu, ale tato náročná a svým způsobem jednotvárná činnost nezmizí.

Závěr

Bibliografie Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století vznikla přičiněním velkého množství lidí, kteří desítky let vytvářeli bibliografické záznamy nejprve do papírové kartotéky, nyní do digitální – bibliografické databáze. Podmínky pro zařazení do knihopisného soupisu byly velmi specifické a byl na ně kladen velký důraz. Základem pro Knihopis se stal jednak německý katalog prvotisků, jednak dva čeští spisovatelé a badatelé, na jejichž práci bylo v Knihopisu odkazováno.

Celá historie Knihopisu starých tisků byla ovlivňována nejen personálem (kvalita zpracování, kdo jej zpracovával apod.), ale také historickými událostmi (tedy vnějším okolím). Na vedoucím postu vedení projektu se postupně vystřídaly významné osobnosti knihovnictví a knihovědy. Rozvíjely knihopisný projekt dalšími směry, žádný z nich nebyl zatím zcela dokončen (příkladem je Bibliografie 19. století nebo Soupis úředních tisků). Knihopis se dostával pod správu různých institucí a ani po vydání Základní řady v roce 1967 nebyl celistvý. Další pokus o dokončení proběhl v 80. letech, kdy byl Knihopis doplněn o tak potřebné rejstříky, přesto zůstal nedokončen. Zlom nastal v 90. letech s vydáním Dodatků ke Knihopisu, ty obsáhly jen část oprav a množství chybějících záznamů. Už v této době se Knihopis přesouvá na elektronické platformy a vzniká první databáze se záznamy starých tisků z Knihopisu. Tohoto zpracování se ujímá další instituce, Ústav pro klasická studia AV ČR. Jako první získává podporu od státu v podobě grantu na vědu a výzkum. Touto cestou pokračuje i v dalších letech a dává tak vzniknout projektu Clavis, jehož je Knihopis a jeho digitální báze součástí. Toto elektronické zpracování Knihopisu pokládá základ jeho současné podoby – databázi KPS a portálu Knihověda.cz, který je výstupem vládního grantu, čerpaného v posledních 5 letech. Knihověda.cz je komplexní systém uživatelských nástrojů, při jejichž použití by se měla dostavit vyhovující uživatelská zkušenost. Té lze dosáhnout prostřednictvím vhodného postupu při vývoji celého webového portálu. Zaměřením se na uživatele a jeho potřeby, pečlivé zvolení uživatelského designu a přístupnost – uživatelé bibliografických databází nejsou pouze ti „běžní“, tedy ti bez fyzického či duševního omezení.

Poslední část práce tvoří zamyšlení se nad budoucností celé knihopisné bibliografie. Knihopis starých tisků by se mohl vydat směrem spojení se s jinou českou bibliografií, zpracovávající staré tisky. Některé jsou dosud nezpracované do elektronické podoby, některé jsou přístupné jen prostřednictvím webového portálu a jejich vývoj stále probíhá.

Zpracovávání bibliografie starých tisků je velmi náročné a vymyslet cestu, jak uživatele oslovit, je obtížné. Knihopis českých a slovenských tisků existuje téměř jedno století a dokládá,

že má uživatelům stále co nabídnout. Knihopis se řadí mezi zdroje relevantní pro výzkum starých tisků a knižní kultury. Již od svého vzniku se snaží co nejvíce přiblížit dokonalosti, obsahové i formální. Knihopis českých a slovenských tisků není ničím nahraditelný a je ve veřejném i odborném zájmu ho zpracovávat co nejlépe a zaručit jeho zpřístupnění všem uživatelům.

Seznam použité literatury:

ANDRLE, Jan. Česká národní retrospektivní bibliografie jako pomůcka a výzva pro literární historii. *Česká literatura*. 2012, **60**(6), 903-930. Dostupné také z: https://www.jstor.org/stable/42687928?seq=1#metadata_info_tab_contents

ANDRLE, Jan. Pokračování Knihopisu českých a slovenských tisků. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2008: sborník z 17. odborné konference, Olomouc, 5.-6. listopadu 2008*. Olomouc: Vědecká knihovna, Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2009. s. 261-263. ISBN 978-80-7053-283-6. Dostupné také z: <https://vmdelta.vkol.cz/data/soubory/import/konf17/17konf261-264-ANDRLE.pdf>

BAĐUROVÁ, Anežka. Životní jubileum PhDr. Bohuslavy Brtové. *Knihy a dějiny*. 1995, **2**(1), 49-50. ISSN 1210-8510.

BAĐUROVÁ, Anežka a Lenka VESELÁ. Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků z let 1501–1800 (BCBT). *Informace* [online]. 2015, (1) [cit. 2019-11-20]. Dostupné z: https://www.lib.cas.cz/casopis_informace/bibliografie-cizojazycnych-bohemikalnich-tisku-let-1501-1800-bcbt/.

BAWDEN, David a Lyn ROBINSON. *Úvod do informační vědy*. Doubravník: Flow, 2017. ISBN 978-80-88123-10-1.

BARNUM, Carol M. *Usability testing essentials: ready, set...test!*. 2nd edition. Amsterdam: Elsevier, 2021. ISBN 978-0-12-816942-1.

BAŽANT, Jan. Digitalizace písemných památek v rámci projektu Clavis monumentorum litterarum. In *Knihovny současnosti '95 : sborník z 3. konference, konané ve dnech 3.-5. října 1995 v Seči u Chrudimi*. Sest. Jaromír Kubíček. 1. vyd. Brno : Sdružení knihoven ČR, 1995. ISBN 80-900068-4-1, s. 225-231.

BEYER, Jürgen. How Complete are the German National Bibliographies for the Sixteenth and Seventeenth Centuries (VD16 and VD17)? *The Book Triumphant* [online]. Leiden: Brill, 2011, s. 57-77 [cit. 2021-6-30]. ISBN 9789004221604. Dostupné z: doi:10.1163/9789004221604_004

BRANTL, Markus, Klaus CEYNOWA, Claudia FABIAN, Gabriele MESSMER a Irmhild SCHÄFER. Massendigitalisierung deutscher Drucke des 16. Jahrhunderts - Ein Erfahrungsbericht der Bayerischen Staatsbibliothek. *Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie* [online]. 2009, 56(6), 327-338 [cit. 2021-6-30]. ISSN 0044-2380. Dostupné z: doi:10.3196/186429500956655

BOHATCOVÁ, Mirjam. Na okraj další části Knihopisu. *Listy filologické*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1964, 87(2), 399-404. ISSN 0024-4457.

BOHATCOVÁ, Mirjam. Začaly vycházet Dodatky ke Knihopisu. In: *Příspěvky ke Knihopisu. 11, Dr. Bedřich Wižďálkové: přátelé a spolupracovníci k významnému životnímu jubileu*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1996, S. 8-16. ISBN 80-7050-253-3.

BÜRGER, Thomas, Claudia FABIAN, Rupert SCHAAB, Barbara SCHNEIDER-KEMPF, Heiner SCHNELLING a Manfred THALLER. Das VD 18: eine Einladung ins 18. Jahrhundert. *BIBLIOTHEK Forschung und Praxis* [online]. 2008, 32(2), 195-202 [cit. 2021-7-1]. ISSN 0341-4183. Dostupné z: doi:10.1515/bfup.2008.021

BRTOVÁ, B. Soupis cizojazyčných bohemik z let 1501-1800 (Zpráva o práci). *Vědecké informace ZK ČSAV. Suplement*. Praha: Základní knihovna – Ústředí vědeckých informací ČSAV, 1973, (3), 54-61.

CEP – IS VaVal: GV405/98/K016 - *Clavis monumentorum litterarum (regnum bohemiae)* [online], c2016-2020. Praha: Úřad vlády České republiky [cit. 2020-07-26]. Dostupné z: <https://www.rvvi.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=GV405%2F98%2FK016>

CEP – IS VaVal: GA405/93/2137 - Repertorium písemnictví v českých zemích do roku 1800 [online], c2016-2020. Praha: Úřad vlády České republiky [cit. 2020-07-26]. Dostupné z: <https://www.isvavai.cz/cep?s=jednoduche-vyhledavani&ss=detail&n=0&h=GA405%2F93%2F2137>

CERNIŇÁKOVÁ, Eva. *Přístupné webové stránky: příručka pro knihovny* [online]. Praha: Národní knihovna ČR – Knihovnický institut, září 2020 – (aktualizováno průběžně) [cit. 2021-11-30]. Dostupné z: <https://prirucky.ipk.nkp.cz/pristupnost/start>

CERNIŇÁKOVÁ, Eva a Linda JANSOVÁ. *Připravujeme změnu knihovního softwaru: příručka pro knihovny* [online]. Praha: Národní knihovna ČR – Knihovnický institut, 2019 [cit. 2021-7-8]. Dostupné z: <https://prirucky.ipk.nkp.cz/aks/start>

CIGLEROVÁ, Jana. Zpracování sekundárních autorů v elektronické verzi Knihopisu. *Folia historica Bohemica*. 2011, **26**(2), 509-520. ISSN 0231-7494.

ČESKO. Zákon č. 99/2019 Sb., o přístupnosti internetových stránek a mobilních aplikací a o změně zákona č. 365/2000 Sb., o informačních systémech veřejné správy a o změně některých dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů. In: *Sbírka zákonů*. 9. dubna 2019. ISSN 1211-1244. Dostupný také z: <https://www.mvcr.cz/clanek/pristupnost-internetovych-stranek-a-mobilnich-aplikaci.aspx?q=Y2hudW09Ng%3D%3D>.

ČSN EN ISO 9241-210. *Ergonomie interakce člověk – systém - Část 210: Ergonomické projektování interakčních systémů*. Praha: Česká agentura pro standardizaci, 2020-02-01. Třídící znak 833582.

Digitální obrazový archiv Kabinetu pro klasická studia FLÚ AV ČR, v.v.i. [online], [©2017]. Praha: Kabinet pro klasická studia Filosofického ústavu AV ČR [cit. 2020-07-31]. Dostupné z: <http://archivkks.webz.cz/index.php>

DVOŘÁK, Karel, VODIČKA, Felix, ed. *Dějiny české literatury. II, Literatura národního obrození*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1960.

FIESELER, Christian. Das Verzeichnis Deutscher Drucke des 18. Jahrhunderts (VD 18): Ziele, Entwicklung und aktueller Stand. *BuB – Forum Bibliothek und Informations* [online]. 2016, 68(7), 402-405 [cit. 2021-7-1]. ISSN 1869–1137. Dostupné z: <https://b-u-b.de/digitalisierung-vd18/>

HEJNOVÁ, Miroslava. Dr. Bedřiška Wižďálková. *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků*, 2002, 16 (1999-2000), s. 5-11. ISBN 80-7050-401-3.

HERR, Wiebke. VD 16, 17 und 18: Retrospektive nationalbibliographische Verzeichnung vor dem Hintergrund sich verändernder technischer Rahmenbedingungen. *Perspektive Bibliothek* [online]. 2012, 1(2), 106-136 [cit. 2021-6-30]. ISSN 2194-8992. Dostupné z: [doi:10.11588/pb.2012.2.9459](https://doi.org/10.11588/pb.2012.2.9459)

HORÁK, František. Knihopis českých a slovenských tisků v recenzích a ve skutečnosti. In: *Česká bibliografie: sborník statí a materiálů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973, s. 343-359. ISSN 0577-3490.

HORÁK, František. Vývoj a úkoly české retrospektivní bibliografie. In: *Z teorie knihovnictví: vědeckoteoretický sborník věnovaný památce doc. dr. Jaroslava Drtiny, CSc.* Praha: Státní knihovna ČSR, 1970, s. 131-168.

JASPROVÁ, Alena. *Použitelnost a přístupnost webových portálů*. Praha, 2008. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav informačních studií a knihovnictví.

JELÍNKOVÁ, Andrea. Žánry a témata v produkci českých tiskáren 16. století. *Knihy a dějiny* [online]. 2018, 25(1-2), 23-46 [cit. 2021-04-20]. ISSN 1210-8510. Dostupné z: [doi:10.23852/KAD.2018.25.02](https://doi.org/10.23852/KAD.2018.25.02)

JONÁK, Zdeněk. Relevantní informace. In: *KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV)* [online]. Praha : Národní knihovna ČR, 2003- [cit. 2021-07-09]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000000488&local_base=KTD.

KLEBERG, Tönnes. Isak Collijn: 17. Juni 1875-28. März 1949. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* [online]. 1950, 64(7/8), 243-246 [cit. 2019-06-10]. ISSN 0044-4081.

Dostupné z:

http://www.digizeitschriften.de.ezproxy.is.cuni.cz/dms/img/?PID=PPN338182551_0064&physid=phys258

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II, Tisky z let 1501-1800. Část III, Písmena D-J. V Praze: Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků, 1946.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II, Tisky z let 1501-1800. Část VII, Písmeno Písň-Ř. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století – dodatky. Díl II., Tisky z let 1501-1800. Část I., Písmeno A, čís. 32-917. V Praze: Národní knihovna v Praze, 1994. ISBN 80-7050-182-0.

Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století - dodatky. Díl II., Tisky z let 1501-1800. Část V., Písmeno M-O, čís. 5135-6687. V Praze: Národní knihovna České republiky, 2000. ISBN 80-7050-355-6.

Knihopis Digital : České prvotisky a staré tisky (1476-1800) on-line [online]. Praha : Kabinet pro klasická studia AV ČR, 2003-, [cit. 2020-09-24]. Dostupné na internetu: <http://www.knihopis.cz/>

Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.-18. století [CD-ROM]. Praha: Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2009.

KRUG, Steve. *Nenuťte uživatele přemýšlet!: praktický průvodce testováním a opravou chyb použitelnost webu.* Brno: Computer Press, 2010. ISBN 978-80-251-2923-4.

KRUG, Steve. *Don't make me think, revisited: a common sense approach to web and mobile usability.* [San Francisco]: New Riders, c2014. ISBN 978-0-321-96551-6.

LOUKOTOVÁ, Klára. Úvod do problematiky uživatelských rozhraní. In: *Uživatelsky přívětivá rozhraní*. Praha: Horava & Associates, 2009, s. 14-24. ISBN 978-80-254-5295-0.

MACH, David. Knihopis českých a slovenských tisků stále žije! *Ikaros* [online]. 2013, **17**(2) [cit. 2020-11-02]. ISSN 1212-5075. Dostupné z: <https://ikaros.cz/knihopis-ceskych-a-slovenskych-tisku-stale-zije>

MACH, David. Aktuální stav redakce Dodatků ke Knihopisu a muzejní knihovny. *Knihovna: knihovnická revue*. Praha: Národní knihovna ČR, 2014, **25**(2), 79-88. ISSN 1801-3252. Dostupné také z: <http://oldknihovna.nkp.cz/pdf/1402/142102.pdf>

MACH, David. Knihopis českých a slovenských tisků a jeho integrace do portálu Knihovněda.cz. *Knihovna: knihovnická revue*. Praha: Národní knihovna ČR, 2016, **27**(2), 35–53. ISSN 1801-3252. Dostupné také z: <https://knihovnarevue.nkp.cz/archiv/dokumenty/2016-2/Mach.pdf>

MAREK, Jindřich. Internetová Encyklopedie knihy v českém středověku a raném novověku. *Knihy a dějiny*. Praha: Knihovna AV ČR, 2018, 25(1-2), 85-86. DOI: <https://doi.org/10.23852/KAD.2018.25.06>. ISSN 1210-8510. Dostupné také z: <https://asjournals.lib.cas.cz/knihyadejiny/article/uuid:6d85bfb2-12d6-450a-9881-0299c13c2a9a>

MAREK, Jindřich. Rukopisná knižní kultura v portálu Knihovněda.cz [přednáška]. In: *Youtube.com* [online]. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2. 3. 2021. [vid. 4. 5. 2021]. Záznam dostupný z: <https://www.youtube.com/watch?v=FoVBKBa3EF4>

MARSH, Joel. *UX pro začátečníky: (rychlík - 100 lekcí)*. Brno: Zoner Press, c2019. ISBN 978-80-7413-397-8.

MORVILLE, Peter a Jeffery CALLENDER. *Search patterns*. Sebastopol: O'Reilly, 2010. ISBN 978-0-596-80227-1.

PETTEGREE, Andrew. *Onward to 1700. Universal Short Title Catalogue* [online]. The University of St Andrews, c2021 [cit. 2021-7-4]. Dostupné z: <https://www.ustc.ac.uk/news/onward-to-1700>

PETTEGREE, Andrew a Flavia BRUNI. Lo Universal Short Title Catalogue: verso un censimento globale del libro antico. In: *Il libro antico tra catalogo storico e catalogazione elettronica: Atti del Convegno internazionale, Roma 29-30 ottobre 2010, Accademia Nazionale dei Lincei*. Rome: Scienze e Lettere, 2012, s. 95-108. ISBN 978-88-218-1052-7. ISSN 0394-0705.

PETTEGREE, Andrew a Graeme KEMP. The Universal Short Title Catalogue. Creating and Exploiting a Major Bibliographical Resource. *La Bibliofilia*. Firenze: Casa Editrice Leo S. Olschki s.r.l., 2017, 119(1), 159-172. ISSN 0006-0941. Dostupné také z: <https://www.jstor.org/stable/26407984>

Projekty 2017. *Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i.* [online]. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, c2015 [cit. 2020-10-25]. Dostupné z: <https://www.mua.cas.cz/cs/projekty-2017-1189>

ProQuest Teams with St. Andrews University to Advance Early Modern Era Research. *ProQuest* [online]. Ann Arbor: ProQuest, 8 February 2016 [cit. 2021-7-4]. Dostupné z: <https://about.proquest.com/en/news/2016/ProQuest-Teams-with-St-Andrews-University/>

PŘÍSPĚVATELÉ ENCYKLOPEDIIE KNIHY. *Hlavní strana* [online], c2020 [citováno 02. 05. 2021]. Dostupné z WWW: https://www.encyklopedieknihy.cz/index.php?title=Hlavn%C3%AD_strana&oldid=17942

Příspěvky ke Knihopisu. 11, Dr. Bedřišce Wižďálkové: přátelé a spolupracovníci k významnému životnímu jubileu. Praha: Národní knihovna České republiky, 1996. ISBN 80-7050-253-3.

PUMPRLA, Václav. Databáze autorů digitalizovaného Knihopisu. *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2008: sborník z 17. odborné konference, Olomouc, 5.-6. listopadu 2008*. Olomouc: Vědecká knihovna, Brno: Sdružení knihoven České republiky, 2009. s. 285-291. ISBN 978-80-7053-283-6.

PUMPRLA, Václav. Knihopis – jeho počítačová podoba, současnost a budoucnost. *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2002*. Brno, Olomouc: Sdružení knihoven České republiky, Vědecká knihovna Olomouc, 2002. s. 99-104. ISBN 80-7053-248-3.

PUMPRLA, Václav. Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.–18. století. *Akademický bulletin*. 2011, (6), 22-24. Dostupné také z: <http://abicko.avcr.cz/2011/06/10/index.html>

PUMPRLA, Václav. *Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.-18. století*. Praha: Kabinet pro klasická studia, Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2010. ISBN 978-80-254-7790-8.

PUMPRLA, Václav. Slovenští autoři v Knihopisu. In: *Kniha 2005: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. V Martine: Slovenská národná knižnica, 2005, s. 346-350. ISBN 80-89023-55-X. ISSN 1336-5436.

PUMPRLA, Václav. Stav a úkoly databáze autorů digitalizovaného Knihopisu. In: *Kniha 2009: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. V Martine: Slovenská národná knižnica, 2009, s. 352-356. ISBN 978-80-89301-38-6. ISSN 1336-5436.

PUMPRLA, Václav. Z historie Knihopisu. *Listy filologické*, 2003, **126**(3-4), s. 285-293. ISSN 0024-4457.

RYŠAVÁ, Eva. Národní retrospektivní bibliografie kramářských píšňových tisků 19. století. In: *Tiskárny a tisky 19. století: sborník příspěvků z celostátní konference pořádané při příležitosti 200. výročí založení jindřichohradecké Landfrasovy tiskárny: Jindřichův Hradec 3.-4. září 1997*. Jindřichův Hradec: Okresní muzeum v Jindřichově Hradci, 1998, s. 25-28. ISBN 80-86227-00-6.

STÁTNÍ KNIHOVNA ČESKÉ SOCIALISTICKÉ REPUBLIKY. *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1994, (10/2), s. 546. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:422558d0-fd24-11e2-9584-001018b5eb5c>

STRAŠILOVÁ, Iva. Rozsah a charakter sbírky kramářských tisků Knihovny Národního muzea. In: *Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska*. Brno: Sdružení knihoven ČR, 2007, s. 191-199. ISBN 978-80-86249-42-1.

ŠÍCHA, Vojtěch. Databáze Bibliografie cizojazyčných bohemikálních tisků 1501-1800 (BCBT). In: *Kniha 2014: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2014, s. 373-377. ISBN 978-80-8149-037-8.

ŠÍCHA, Vojtěch. Václav Pumplra, Knihopisný slovník českých, slovenských a cizích autorů 16.-18. století. *Knihy a dějiny* [online]. Praha: Knihovna AV ČR, 2013, 18-19 (2011-2012)(1-2), 158-159 [cit. 2021-12-01]. Dostupné z: <https://kramerius.lib.cas.cz/uuid/uuid:1025ea2f-b422-4ff7-8157-9797f39d0915>

ŠIMEČEK, Zdeněk. Knihopis českých a slovenských tisků (poznámky in margine). In: *Česká bibliografie: sborník statí a materiálů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973, s. 335-341. ISSN 0577-3490.

Testování přístupnosti webových stránek se screenreaderem NVDA [online], prosinec 2009, aktualizace únor 2015. Brno: TyfloCentrum [cit. 2021-12-01]. Dostupné z: <http://ewn.blindfriendly.cz/>

THATCHER, Jim, Richard RUTTER a Patrick H. LAUKE. *Web accessibility: web standards and regulatory compliance*. New York: Apress, 2006. ISBN 978-1-59059-638-8.

TOBOLKA, Zdeněk, ed. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století: Díl II. Tisky z let 1501-1800. Část první. Písmo A + dodatky k dílu I*. V Praze: Komise pro knihopisný soupis českých a slovenských tisků, 1939.

TOBOLKA, Zdeněk V. Nový Jungmann. *Časopis československých knihovníků*. Praha: Spolek čsl. knihovníků, 1923, 2(10), 211-219.

UKRI: *UK Research and Innovation* [online]. UKRI Gateway: Swindon, c2021 [cit. 2021-7-4]. Dostupné z: <https://www.ukri.org/>

URBÁNKOVÁ, Emma. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století: dodatky. Díl I., Prvotisky (do r. 1500)*. Praha: Národní knihovna České republiky, 1994. ISBN 80-705-0164-2.

VD 17: *Das Verzeichnis der im deutschen Sprachraum erschienenen Drucke des 17. Jahrhunderts* [online]. Wolfenbüttel: Herzog August Bibliothek, [2018] [cit. 2021-6-30]. Dostupné z: <http://www.vd17.de/>

VESELÁ, Lenka. *Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy do roku 1800: popis výsledků a metody* [online]. Praha: Knihovna AV ČR, 2019 [cit. 2021-5-20]. Dostupné z: https://mapa.knihoveda.cz/files/Knihoveda_mapa-popis_vysledku_a_metod.pdf

VESELÁ, Lenka a Vojtěch ŠÍCHA. *Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy do roku 1800: průvodní zpráva k výsledku typu Specializovaná mapa s odborným obsahem* [online]. Praha: Knihovna AV ČR, 2019 [cit. 2021-5-20]. Dostupné z: https://mapa.knihoveda.cz/files/Knihoveda_mapa-pruvodni_zprava.pdf

VESELÁ, Lenka. Nový nástroj pro výzkum českého knihtisku: Mapa tiskařské produkce Čech a Moravy do roku 1800. *Knihy a dějiny*. Praha: Knihovna AV ČR, 2019, 26(1-2), 172-174. DOI: <https://doi.org/10.23852/KAD.2019.26.09>. ISSN 1210-8510. Dostupné také z: <https://asjournals.lib.cas.cz/knihyadejiny/article/uuid:a778e090-40f6-42ee-a67a-1a70e337f674>

VESELÁ, Lenka. Nové on-line zdroje k dějinám starší české knižní kultury [přednáška]. In: *Youtube.com* [online]. Brno: KISK, Masarykova univerzita, 14. 1. 2021. [vid. 25. 5. 2021]. Záznam dostupný z: <https://www.youtube.com/watch?v=JSWAvTtVRFA>

VESELÁ, Lenka. Švédská knižní kořist a Česká knižní kultura v portálu Knihoveda.cz [přednáška]. In: *Youtube.com* [online]. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše ve Zlíně, 17. 12. 2020 [vid. 2. 6. 2021]. Záznam dostupný z: <https://www.youtube.com/watch?v=AQydHp2sLNw&t=5082s>

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006. Bibliotheca Strahoviensis. ISBN 80-7277-312-7.

VOIT, Petr. Osobní apel ke koncepci, komplexnosti a interdisciplinárnímu charakteru knižní kultury. *Knihy a dějiny*. Praha: Knihovna AV ČR, 2014, 21(1-2), 95-100. ISSN 1210-8510. Dostupné také z: <https://asjournals.lib.cas.cz/knihyadejiny/article/uuid:c12e952a-4e31-4460-9f5b-b9462d43b4be>

VOIT, Petr. *Příspěvky ke Knihopisu. I: Rejstřík autorů, překladatelů a editorů*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1985, xv, 298.

VOIT, Petr. *Příspěvky ke Knihopisu. 2, Rejstřík anonymních děl*. Praha: Státní knihovna ČSR, 1985, x, 227 s.

WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška. Knihopis českých a slovenských tisků (nad ukončením základní řady soupisu). In: *Česká bibliografie: sborník statí a materiálů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1973, (10), 307-333. ISSN 0577-3490.

WIŽDÁLKOVÁ, Bedřiška. Vzpomínky na poslední díla dr. Emmy Urbánové a Dodatky ke Knihopisu. In: *Miscellanea oddělení rukopisů a vzácných tisků*. Praha: Národní knihovna v Praze, 1994, s. 15-23. ISBN 80-7050-175-8.

ŽVÁTOROVÁ, Veronika a Petr ŽABIČKA. Moravská zemská knihovna v Brně a katalog VuFind. *Bulletin SKIP* [online]. Praha: Svaz knihovníků a informačních pracovníků ČR, 2013, 22(2) [cit. 2021-04-06]. ISSN 1213-5828. Dostupné z: https://bulletin.skipcr.cz/bulletin/Bull13_230.htm#ti

Seznam archivních pramenů:

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1940, 20. května 1940.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1943, 17. August 1943.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1944, 7. února 1944.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1947-1948, nedatováno.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1947-1948, 16. prosince 1948.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1949-1950, 31. března 1949.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1951-1954, 13. dubna 1953.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1955-1958, nedatováno.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1955-1958, 28. 7. 1955.

Archiv NK, fond Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století 1924-[1989], kart. č. 1955-1958, 23. května 1956.

Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Československá společnost knihovědná – spolkový archiv, 1929-1945; Rukopisy, ev. j. II 6, Život a dílo Isaka G. A. Collijna, [1929].